

•
ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOM LXX
2024

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nelu Zugravu (Iași), Neculai Bolohan (Iași), Alexandru-Florin Platon (Iași), Petronel Zahariuc (Iași), Ștefan S. Gorovei (Iași), Maria Magdalena Székely (Iași), Cristian Ploscaru (Iași), Claudiu Topor (Iași), Gabriel Leanca (Iași), Gheorghe Iacob (Iași), Ovidiu Buruiană (Iași), Victor Spinei, membru al Academiei Române (Iași), Ioan Aurel Pop, președintele Academiei Române (Cluj-Napoca), Ovidiu Cristea (București), Rudolf Dinu (București), Antal Lukács (București), Ion Eremia (Chișinău), Ion Varta (Chișinău), Dennis Deletant (Londra), Carol Iancu (Montpellier), Hans-Christian Maner (Mainz).

COMITETUL DE REDACȚIE:

Laurențiu Rădvan (redactor șef),
Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Ionuț Nistor, Adrian-Bogdan Ceobanu,
Adrian Vițalari (secretar de redacție),
Mihai-Bogdan Atanasiu (secretar de redacție).

Responsabilitatea pentru opiniile exprimate în textele publicate revine în exclusivitate autorilor.

Manuscrisele, cărțile și revistele propuse pentru schimb,
ca și orice corespondență se vor trimite redacției:

Laurențiu Rădvan

Facultatea de Istorie
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
B-dul Carol I 11,
700506, Iași, România
Tel.: 40-(0)232-20.12.74
e-mail: radvan@uaic.ro

ISSN 1221-843X
eISSN 2821-4617
Printed in Romania

CUPRINS

Rețeaua consulară a României (1918-1947): organizare, personal, regulamente

Adrian-Bogdan Ceobanu, Daniel Cain, <i>Destinul unui fost consul onorific al României la Moscova: Pierre Guérin</i>	9
Lucian Leuștean, <i>Consulatul / Secția consulară a Legației României la Budapesta în cadrul „războiului rece” româno-maghiar în primii ani interbelici</i>	27
Adrian Vițalaru, <i>Un consul al României în Polonia interbelică: George-Traian Gallin</i>	37
Ionel Doctoru, <i>Rețeaua consulară a României din Franța (1924-1926)</i>	53
Elinor Danusia Popescu, <i>Politisation du serment consulaire roumain dans l'entre-deux-guerres. Etude de cas: l'Allemagne nazie</i>	75
Vasile Ungureanu, Ionuț Nistor, <i>Diplomatul Nicolae Țimiraș – un strănepot al lui Ion Creangă în slujba României</i>	83

Mădălina Sava-Moise, <i>Ceramica de tip roman provincial din Muntenia în secolele II-III p. Chr.</i>	113
Nelu Zugravu, <i>De Heliogabalo fertur (ferunt), dicitur...</i>	127
Yanko M. Hristov, <i>Legal and Matrimonial Implications of Captivity in Digest XLIX.15 of Emperor Justinian I (527-565)</i>	139

Adrian-Ionuț Gilea, <i>Piese de armament din perioada medievală. Un cap de buzduhan din colecția „Muzeului Vasile Pârvan” Bârlad</i>	153
Daniel Mirea, <i>La început de domnie. Vlad Călugărul în anii 1481-1482</i>	163
Petronel Zahariuc, <i>Despre schitul Corni (ținutul Putna), ctitoria marelui vornic Alexandru Ramandi, metoc al mănăstirii Dohiar de la Muntele Athos</i>	189
Ștefan S. Gorovei, <i>O pagină din istoria unui monument celebru: Bălinești</i>	217
Mariana Lazăr, <i>Marele hrisov domnesc conferit de Mihai Racoviță mănăstirii Cotroceni</i>	233
Gheorghe Lazăr, <i>Comerțul cu produse alimentare în Țara Românească (secolul al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea)</i>	255

Mădălin Anghel, „A strigat cu glas mare ca din partea obștii”. Actorul Ioan Poni și un incident al frământărilor de la Iași din 1846	277
Mihai Chiper, „Și dacă ne ocolește drumul de fier?” Competiție regională, interese economice și blocaje militare în configurarea rețelei de căi ferate din Moldova (1859-1914)	289
Laurențiu Rădvan, Focul din ianuarie 1880 și Palatul domnesc din Iași	313
Claudiu-Lucian Topor, <i>Memoirs from the time of military occupation: Romania's Europeanisation and Germany's civilising mission (1916-1918)</i>	327
Cătălin Botoșineanu, Grădinile școlare ale așezămintelor primare rurale. Studiu de caz: Inspectoratul școlar regional Iași (1900-1940)	337
Dragoș Jipa, Literatură franceză, diplomație culturală și Rezistență. Michel Dard între Institutul Francez și Universitatea din București (1940-1946)	357

Recenzii și note bibliografice	373
Paula Fredriksen, <i>Pe când creștinii erau evrei: Prima generație</i>, traducere din limba engleză de Dionisie Constantin Pîrvuloiu, București, Editura Humanitas, 2023, 270 p. (Constantin Ciobanu); Liviu Pilat, <i>Moldova, Sfânta Coroană și regii Jagielloni. Vasalitate, putere și gândire politică (1387-1526)</i>, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2023, 404 p. (Alexandru Gorea); Lidia Cotovanu, <i>Émigrer en terre valaque. Estimation quantitative et qualitative d'une mobilité géographique de longue durée (seconde moitié du XVe – début du XVIIIe siècle)</i>, Brăila, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, 2022, 466 p. (Bibliothèque de l'Institut d'Études Sud-Est Européennes, 21) (Cristiana Murariu); Julia Derzsi, <i>Delict și pedeapsă. Justiție penală în orașele din Transilvania în secolul al XVI-lea</i>, Cluj-Napoca, Editura Egyetemi Műhely, Societatea Bolyai, 2022, 346 p. (Laurențiu Rădvan); <i>Figures de veuves à l'époque moderne (XVIIe et XVIIIe siècles): Images d'un statut social accepte, cache, revendique?</i> [Figures of Widows in Modern Era (17th and 18th Centuries): Images of an Accepted, Hidden, Claimed Social Status?], sous la direction de Florence Fesneau et Maël Tauziède-Espariat, Paris, Éditions du GHRAM, 2023, 151 p. (Elena Bedreag); Anca Elisabeta Tatay, Cornel Tatai-Baltă, <i>Gravorul Mihail Strilbițchi (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea)</i>, Cluj-Napoca, Editura Mega, Colecția Artă – Istorie – Cultură, 2023, 345 p. (Eugenia Dima); Sebastian Popescu, Alexandru Stancu, <i>Istoria fizicii în Moldova</i>, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2022, 304 p. (Renata-Gabriela Buzău (Apetroaie)); Laurențiu Vlad, <i>Constantin N. Brăiloiu (1809-1889): fragmente biografice</i>, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2023, 224 p. (Simion-Alexandru Gavriș); Martina Winkelhofer, <i>Viața de zi cu zi a împăratului: Franz Joseph și curtea sa imperială</i>, cuvânt înainte de Mihai-Răzvan Ungureanu, traducere din limba germană de Alex Bärnthaler-Nebeja, Iași, Editura Polirom, 2024, 252 p. (Ana-Maria Lupășteanu); Tim Grady, <i>A Deadly Legacy: German Jews and the Great War</i>, Londra, Yale University Press, 2017, 291 p. (Robert Dascălu); George Albuț, <i>Un diplomat român la Budapesta (1981-1990 și după aceea...)</i>, București, Corint Istorie, 2023, 256 p. (Ștefan-Cătălin Stanciu).	

Abrevieri	405
-----------------	-----

La început de domnie. Vlad Călugărul în anii 1481-1482**

Abstract: The intention of this article is to clarify aspects of chronology related to the Wallachian rulers in the years 1480-1482, particularly those related to the early reigns of Vlad called the Monk. He first reigned briefly in the summer of 1481; his second reign began in spring-summer of 1482 and lasted until 1495. Stephen the Great, lord of Moldavia, and Stephen Báthori, voivod of Transylvania, set the anti-Ottoman lord Vlad the Monk as ruler in Wallachia against Basarab the Younger, favored by the Ottomans. The article also analyzes the events connected with the Ottoman expedition in Transylvania and Moldavia in the preceding years, 1479-1480. The reign of voivod Mircea in Wallachia in 1480 I have proved to be a historiographical fiction. The clarifications are important for understanding the sequence of events in the Lower Danube region and the attitude of the Porte towards the actors in the context of the death of Mehmet II and the struggle between the new Sultan, Bayezid II, and his brother, Prince Dzem. At the end of 1482 Vlad the Monk accepted the peace proposed to him by the Ottomans through Ali Bey Mihaloğlu. By taking this decision Wallachia once again becomes an ally of the Ottomans. Vlad the Monk established a peace with the Ottomans for himself and his successor to the throne, his son Radul, which lasted for over 25 years. I found out that in May 1483 Sultan Bayezid II (re)invest Ali Bey Mihaloğlu as sanjakbey of Nicopolis. In addition to the chronological restructuring of some events of the years 1480-1482, as a result of the analysis I proposed new dates for 10 documents which have been over time otherwise dated by their editors.

Keywords: Ali Bey Mihaloğlu; Basarab; Bayezid; Mircea; Moldavia; Stephan Báthori; Stephan the Great; Vlad the Monk; Wallachia.

Articolul de față abordează câteva aspecte de cronologie legate de domniile lui Vlad vo(i)evod Călugărul în anii 1481-1482. Cei doi ani încadrează prima domnie, din vara anului 1481 și începutul celei de-a doua¹. Aceasta a durat, cu o

* Cercetător independent; walachei@t-online.de.

** Dedic aceste rânduri lui Alexandru Lapedatu (*1876 – †1950).

¹ Pentru domnia lui Vlad Călugărul, vezi studiul publicat în anul 1903 de Al. Lapedatu, *Vlad-Vodă Călugărul 1482-1496. Monografie istorică*, (re)editat în *Alexandru Lapedatu (1876-1950) Scrieri istorice* (Cărți de căpătâi V), ediție îngrijită de C. Mureșanu și N. Edroiu, București, 2008, p. 155-203. Pentru cronologia domniilor lui, vezi C. Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova ante 1324-1881*, vol. I, sec. XIV-XVI, București, 2001, p. 125-128.

întrerupere², din vara anului 1482 până la moartea sa, în 1495. Rezultatele analizei se răsfrâng și asupra anului 1480, an dificil de abordat azi, cu o bază documentară în parte incertă.

Prima domnie a lui Vlad Călugărul (1481)

La 3 mai 1481 moare sultanul Mehmed al II-lea. După sfârșitul său, între moștenitorii legitimi la tron, prinții Bayezid și Djem/Dzem/Cem, se aprinde un conflict major. Bayezid vine în capitală, se proclamă sultan și cheamă oștile loiale la luptă împotriva fratelui său. Beii sud-dunăreni, cei de la marginea Țării Rumânești, au fost de partea noului sultan Bayezid al II-lea; îi vedem în viață și în funcțiile lor atât înainte de luna mai 1481, cât și ulterior. Având la curtea sa un pretendent legitim la domnie, un fiu de domn, domnul Țării Moldovei, Ștefan cel Mare, decide în acest context să treacă de la gând la faptă și să pună pe scaunul Țării Rumânești un domn asemenea sieși, cu o orientare anti-otomană. Ștefan, după ce a cântărit situația favorabilă nou creată, a sesizat oportunitatea ce se oferea prin slăbirea momentană a prezenței militare otomane la Dunăre și iese la luptă³. Este cunoscut faptul că Vlad Călugărul a ajuns domn întâia oară cu ajutorul și sprijinul nemijlocit al lui Ștefan cel Mare. El ia domnia în vara anului 1481, după lupta dată la 8 iulie, „la Râmnic”⁴. Acolo „a fost pieire foarte mare printre Basarabi” și „a biruit iarăși Ștefan voievod [...] și se vor pomeni acel război și acea moarte până la sfârșitul veacului [...], iar domnul Ștefan voievod a lăsat să domnească peste Țara Muntenească pe Vlad voievod Călugărul”⁵. După o înfrângere zdrobitoare, Basarab voievod cel Tânăr (Iunior, Minor, Parvum, Țepeluș) se retrage spre cealaltă margine de țară, peste Jiu. Vlad Călugărul ocupă Târgoviștea și le scrie brașovenilor din cetatea de scaun că „Dumnezeu cel de sus mi-a ajutat cu voința lui împotriva vrăjmașului și l-am alungat din țară; sâmbătă (14, 21 sau 28 iulie – *nota*

² Am identificat în anul 1491 o domnie a unui Vladislav vv., vezi D. Mirea, *Vladislav vv. și „lămurirea unei enigme istorice”*, în *AIIIX*, vol. LII (2015), p. 53-78. El este tatăl lui Vladislav (IV) vv., domn în anii 1523 și 1524; pentru el, vezi idem, *Domnul Țării Rumânești în anul 1525 (I)*, în *AIIIX*, vol. XLV (2008), p. 29-46; idem, *Domnul Țării Rumânești în anul 1525 (II)*, în *AIIIX*, vol. XLVI (2009), p. 151-167.

³ În Șt. S. Gorovei, M. M. Székely, *Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*, Sf. Mănăstire Putna, 2005, p. 206, se afirmă că „rivalitatea dintre fiii lui Mehmed al II-lea [...] și îndreptarea atenției turcilor spre această sursă de conflict a adus domnilor Țărilor Române și voievodului Ardealului o scurtă dar bine-venită perioadă de destindere și de liniște”. Ștefan cel Mare, Vlad Călugărul și voievodul Ardealului au folosit acalmia de la Dunăre pentru a prelua imediat inițiativa și a porni lupta împotriva lui Basarab vv. cel Tânăr.

⁴ Pisană bisericii cu hramul „Sfântul Procopie” ridicată la Bădeuți (Milișăuți, jud Suceava) rostea (în trad.): „În anul 6989, luna iulie 8, în ziua Sfântului Mare, Mucenic Procopie, Io Ștefan vv., din mila lui Dumnezeu domn al Țării Moldovei, fiul lui Bogdan vv., și cu preaiubitul său fiu, Alexandru, a făcut război la Râmnic cu Basarab vv. cel Tânăr, domn al Țării Rumânești, poreclit Țapaluș” (vezi *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1958, nr. 2, p. 57-58, și <https://www.arhiepiscopiasucevei.ro/biserica-sfantul-procopie-din-milisauti-ctitorie-adomnului-stefan-cel-mare-istorie-si-arheologie/>, pagină accesată la 9 nov. 2024).

⁵ *Letopiseșul de când s-a început [cu voia lui Dumnezeu] Țara Moldovei – Letopiseșul lui Ștefan cel Mare*, ed. îngrijită, trad., studiu introductiv și note de G. Mihăilă, București, 2005, p. 47.

mea) a trecut peste Dunăre, iar oștile mele le-am pornit și sânt aproape de Severin”. Referitor la turci, le comunică știrea că „au să meargă toți peste mare, fiindcă s-a ridicat acum de dincolo de mare fratele împăratului”⁶. Deși era stăpân pe situație, Vlad Călugărul nu și-ar fi putut menține autoritatea în țară și domnia lui ar fi durat „mai puțin de o lună”⁷, până înainte de 16 august 6989/1481⁸. Din această zi s-a păstrat un act cu sfat domnesc, dat chiar de către fugarul peste Dunăre. Astfel, trebuie presupus că, în acest răstimp, Basarab cel Tânăr trecu Dunărea înapoi, intră fulgerător în țară, reveni în forță și luă domnia. Ajungând biruitor până la Pitești, el dă de acolo actul împreună cu boierii săi.

În contextul schițat mai sus, nu pare însă deloc credibil că Basarab cel Tânăr a putut reveni „rapid” de la sud de Dunăre și da senin și candid din Pitești un act în legătură cu niște ocini oarecare. Se putea presupune că izbânzile lui Ștefan vodă sunt exagerat prezentate în cronică sau că informațiile primite de Vlad Călugărul erau incomplete, false, oricum, departe de situația reală și i-au fost fatale. Unele presupuneri în această direcție s-au și făcut⁹. Dar, din câte am putut vedea, nu s-a adus până azi vreo dovadă ori o explicație mai consistentă despre modul cum și cu ajutorul cui ar fi reușit Basarab cel Tânăr performanța logistică și militară uluitoare de a redeveni domn într-un răstimp atât de scurt, după o înfrângere atât de categorică. Adică, parafrazând titlul unui studiu al istoricului

⁶ I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI, 1413-1508*, vol. I, București, 1905, doc. CXLVIII, p. 180-181, date „1481, iulie-august”; Al. Lapedatu, *op. cit.*, p. 171, date „prin august-septembrie”; în Șt. Suciu, G. Nussbächer, M. Cincu, *Relațiile Țării Românești și Moldovei cu Brașovul 1369-1803. Inventar arhivistic* (în continuare *Inventar arhivistic* 12), București, 1986, nr. 191, p. 72, s-a datat „1481 <iulie-august>”; în *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, hrsg. v. G. Gündisch, H. Gündisch, K. G. Gündisch und G. Nussbächer (în continuare *UKB Siebenbürgen*), vol. VII, București, 1991, nr. 4418, p. 276-277, s-a datat „(1481 Juni-Juli)”. Scrisoarea o cred a fi din anul 1481 și poate fi datată în acest an după 14 iulie, prima sâmbătă după lupta de la Râmnic, și cel mai târziu pe la începutul lunii august. Domnul îi roagă pe brașoveni și „de lucrul acelor jupănițe, să le petreceți ca pe niște adevărate boieroaiice”. În fața oștilor venite din Țara Moldovei, ele se refugiaseră la Brașov anterior luptei și domnul le cheamă acum înapoi. Vlad Călugărul, în anul 1482, venise din Ardeal și jupănițele n-ar fi mers la Brașov, în direcția din care venea el. Dacă este vorba de jupănițele boierilor din propriul anturaj, lăsate acolo până se va decide lupta cu Basarab cel Tânăr, atunci anul 1482 trebuie luat în considerare și scrisoarea poate fi datată din iunie-iulie. Momentul intrării lui Vlad Călugărul în țară să ia domnia a fost determinat de conștientizarea faptului că beii plecaseră din zonă în ajutorul sultanului Bayezid al II-lea. Astfel, știrea comunicată brașovenilor, cum că turcii „au să meargă toți peste mare”, ar fi superfluă în anul 1482. De aceea, consider că situația arătată în scrisoare este cea din anul 1481.

⁷ C. Rezachevici, *op. cit.*, vol. I, p. 125-126.

⁸ *DRH*, B, I (1247-1500), vol. întocmit de P. P. Panaitescu și D. Mioc, București, 1966, p. 287-288, nr. 178.

⁹ Vezi C. Rezachevici, *op. cit.*, vol. I, p. 126. Explicația adusă de autor evenimentelor din această lună este o horă bine încinsă a prezumțiilor: „crezând că otomanii ocupați cu luptele dintre Baiazid II și fratele său Dzem nu vor interveni”, „înțelegând că s-a înșelat și neavând știri despre Țepeluș, trece de partea turcilor”, dar, „în ciuda intervenției lui Ali bei, Poarta a preferat să-i acorde ajutor tot lui Țepeluș”. Cu alte cuvinte, în afară de victoria inițială de la Râmnic, dar va fi fost aici meritul lui Ștefan vodă și al moldovenilor, lui Vlad vv. Călugărul nu i-ar fi reușit nimic.

Alexandru Lapedatu, cum a reușit „învinsul de la 8 iulie” să fie „omul de la 16 august”? Presupunerile de mai sus se impun pentru a explica cumva mersul evenimentelor; ele trebuie să fi avut loc anterior zilei din actul original păstrat de la Basarab cel Tânăr, 16 august 6989. Data actului nu a fost cercetată până acum mai îndeaproape, ci a fost acceptată ca atare după văleatul ei. Numai pentru că este scrisă astfel într-un act original, ea nu aduce cu sine și obligația de a o primi fără „dar și poate”. În opinia mea, datarea actului după văleat este problematică și împotriva ei se ridică argumente demne de luat în seamă. Voi expune câteva în rândurile care urmează.

Dacă se acceptă datarea după văleat, atunci se acceptă că Roman și frații săi, beneficiarii actului, s-au aflat la 16 august 1481 în anturajul lui Basarab cel Tânăr și au fost adversari ai lui Vlad Călugărul. Faptul este de domeniul evidenței, din moment ce ei primesc întărirea ocinilor în miezul unor evenimente atât de tensionate, ce rezultaseră în revenirea cu oști în domnie a lui Basarab cel Tânăr și alungarea din țară a lui Vlad Călugărul. Ei se aflau în anturajul lui în acest timp și domnul le mulțumește, își acordă răgazul de a le da un act cu martori. Dacă așa a fost, necesită o explicație faptul că aceiași boieri primesc porunca de întărire pentru aceleași ocini, în Micești și Ulitești¹⁰, și sunt beneficiari și ai primului act intern cunoscut azi de la Vlad Călugărul din cea de a doua domnie, dat la 13 iulie 6990/1482¹¹. Rămâne o enigmă motivul pentru care domnul le-ar fi făcut unor boieri ai fostului adversar favoarea de a le înnoi o poruncă primită cu nici măcar un an înainte de la cel pe care l-a alungat din scaun. Actul de întărire al lui Vlad Călugărul este bun indiciu și semn că ei nu au fost oponenții săi. Faptul reiese chiar din textul actului dat de Vlad Călugărul. Din el aflăm că beneficiarii erau slugile lui Stoica vornic, boier care le cedase părți din sate după ce le dobândise „de la Basarab cel Tânăr cu slujba de la domnia sa și iarăși apoi și de la domnia mea”. Slujba lui Stoica vornic nu este cunoscută mai îndeaproape, dar îi atestă loialitatea și credința față de domnie. Or, ea nu putea fi întâi în defavoarea lui Vlad Călugărul și la urmă în favoarea lui. Domnul nu vede vreun motiv să-i lipsească pe boieri de ocini, ceea ce ar fi avut dacă slujba dintâi a lui Stoica vornic ar fi fost alături de Basarab cel Tânăr din vremea revenirii acestuia în domnie. Asemenea lucruri nu se uită, nu se iartă prea curând și fără motiv și nici beneficiarii nu și-ar fi asumat riscul de a veni la curte și cere imediat reînnoirea daniei primite de la Basarab cel Tânăr, principalul rival al lui Vlad Călugărul.

În legătură cu actul dat din Pitești la 16 august 6989/1481, apreciez că văleatul este „greșit” pus în original. „Greșit” dacă îl privim din perspectiva editorului și a cercetătorului din vremurile mai noi, al modului general în care sunt privite azi datele puse de-a lungul a sute de ani. Ea presupune ca început al anului în Țara Rumânească ziua de 1 septembrie pentru toți cei care au scris, fie

¹⁰ Ambele sate sunt din județul Argeș, vezi *Dicționarul Toponimic al României. Muntenia* (în continuare *DTRM*), vol. 4 (L-M), sub redacția N. Saramandu et al., București, 2011, p. 295, și *DTRM*, vol. 7 (U-Z), sub redacția N. Saramandu et al., București, 2023, p. 5.

¹¹ *DRH*, B, I, p. 293-294, nr. 181.

nenumărații dieci, gramatici, logofeți, monahi, popi, negustori, boieri/boieroaice, fie oricare alt om. Dacă anul a fost considerat ca începând la 1 ianuarie și dacă scădem 5509 ani din văleatul 6989, fiind acesta „corect” scris de diacul Drăgoi, atunci data lui reală este 16 august 6989/<1480>. Acesta este primul dintre actele cunoscute de la Drăgoi, cel mai vechi. Celelalte acte păstrate de la el, scrie până în anul 1495, sunt cu văleatul „bine” pus; „bine” din perspectiva presupunerii generale.

Porunca de față poate fi datată din anul <1480> după boierii martori, îndeosebi după jupan Vladul m. vornic, Petru m. stolnic și Pardosul m. spătar. Cu datarea actuală, din anul 1481, situația în sfatul domnesc este următoarea: ca m. vornic este atestat între 12 septembrie 1479 – 18 ianuarie 1480 jupan Vladul, între 7 noiembrie 1480 – iunie 1481 m. vornic este jupan Cazan, pentru ca Vladul să revină în dregătorie la 16 august 1481; m. stolnic este între 3 aprilie 1478 – 18 ianuarie 1480 Petru, apoi între 7 noiembrie 1480 – 23 martie 1482 este Piper, pentru ca, în vremea stolniciei lui Piper, Petru să reapară ca m. stolnic în sfat la 16 august 1481. Am avea aici două reveniri ale boierilor în dregătoriile lor anterioare. Un alt boier, Pardosul, după nume un om curajos, ținuse întâi dregătoria de mare clucer și este atestat la 7 noiembrie 1480 ca m. spătar. În sfat îi urmează în dregătorie Dolofan, în iunie 1481, iar la 16 august 1481 Pardosul revine, ar fi din nou m. spătar. Revenirea sa în dregătorie nu este cu totul ieșită din comun, dar împreună cu cele două dinainte, sporește suspiciunile legate de schimbările în sfat. Asemenea reveniri în sfatul domnesc, toate trei chiar în dregătoriile ținute anterior, sunt puțin probabile. Reveniri au existat mereu, desigur, din felurite motive: boală, convalescență după luptă, solii, intrigi, neîncredere, dizgrații și iertări domnești etc. Dar ele sunt destul de rare și, de obicei, sunt singulare, legate de viață și de adversitățile ei, de soarta persoanei, nu sunt în grup. Ele sunt mai bine vizibile începând cu secolul următor. Dacă actul este datat de la 16 august <1480>, atunci toate aceste reveniri, alternanțe, interferențe în dregătorii dispar. Vladul m. vornic, Pardos(ul) m. spătar și Petru m. stolnic sunt atestați în mod continuu în dregătoriile lor, fără vreo excepție, ceea ce consider că este un lucru „normal”, chiar realitatea de atunci, așa cum a și fost („wie es eigentlich gewesen”). Probleme nu ridică nici ceilalți boieri ce schimbă în acest timp dregătoria. Pentru schimbările în componența sfatului domnesc în anii 1479-1482, vezi Anexa de la sfârșitul articolului.

Despre jupan Vladul m. vornic, boier credincios al lui Basarab cel Tânăr¹², se știe azi că avea o soră „înzestrată la țară” și era stăpân în „Rușii de Vede, a treia

¹² Vezi actul publicat de I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești...*, vol. I, p. 270-272, nr. CCXXIII, datat de dânsul „1479, Dechem. – 1480, Febr.”; în *UKB Siebenbürgen*, vol. VII, p. 230-231, nr. 4337, documentul a fost datat „Vor 1480 Februar 24”, adică „înainte de 1480 februarie 24”. Datarea nu arată după care zi din trecut a fost dat actul, ci numai înainte de care. Lipsind o parte din ea, *terminus post quem*, se înțelege de la sine că nu poate fi primită. Intenția editorilor trebuie dedusă în context și ea a fost, foarte probabil, aceea de a data din anul în curs, 1480. Într-un asemenea caz, datarea ar fi fost „1480, vor Februar 24”, adică „1480, înainte de februarie 24”. La fel și în cazul doc. nr. 4350-4353, dateate „Nach 1480 Februar 24”, adică „după

parte”¹³, și în Bădești¹⁴, sat pe care îl avea „de moștenire”, dar „fără nici un țigan”¹⁵. Locul său în dregătorie este luat înainte de 7 noiembrie 1480 de jupan Cazan. Acesta este atestat în anul 1480 ca m. vistier la 18 ianuarie, dar a ținut dregătoria și după această dată¹⁶. El nu trebuie confundat cu mai vârstnicul Cazan al lui Sahac¹⁷. Jupan Cazan trece apoi de partea lui Vlad Călugărul și este atestat în sfatul domnesc de la 13 iulie 1482. El și alți boieri martori în actul de la 16 august, dintre cei care au trecut de partea lui Vlad Călugărul, puteau fi întrebați și depune mărturie cum a fost cu slujba lui Stoica vornic în tumultul acelor vremi, dacă ea fusese în defavoarea lui Vlad Călugărul. Evenimentele erau încă proaspete în memoria lor, fiind anul neîmplinit. Dar nu exista o astfel de nevoie și niciun fel de conflict, așa cum însuși textul actului lui Vlad Călugărul lămurește. Roman și frații săi cumpăraseră ocinile și au dat la domnie calul, după obiceiul vremii. Ei au primit porunca la 16 august <1480> într-un alt context, care nu putea avea vreo legătură cu alungarea lui Vlad Călugărul din domnie de către Basarab cel Tânăr în anul 1481.

Mai târziu, după moartea lui Basarab cel Tânăr (vezi mai jos), jupan Vladul „s-a ridicat domnu peste capul” lui Vlad Călugărul, dar „au pierit cu cumplită muncă”¹⁸, căci „Vlad vv. l-a învins și i-a tăiat capul [...] pentru hiclenia lui”¹⁹. Ultimul document *intern* păstrat azi de la Basarab cel Tânăr din anul 1481 este cel dat în iunie²⁰, fapt explicabil, dacă privim desfășurarea evenimentelor: strângerea oștii și deplasarea de la Târgoviște la Râmnic, apoi înfrângerea de la 8 iulie și fuga sa. Așadar, Vlad Călugărul nu fuge fără rost din țară după doar câteva săptămâni ca

1480 februarie 24”. Lipsind o parte din date, aici *terminus ante quem*, nici aceste datări nu pot fi primite. Intenția a fost datarea tot din anul în curs, adică „1480, după februarie 24”. Modul de datare ales este specific întregului volum și datări incomplete întâlnim la zeci de documente.

¹³ DRH, B, IV (1536-1550), întocmit de D. Mioc et al., București, 1981, p. 30-35, nr. 24 (... iulie 1536).

¹⁴ Sat din jud. Dâmbovița, vezi DTRM, vol. 1 (A-B), sub redacția N. Saramandu et al., București, 2005, p. 235, sub „Bădești”.

¹⁵ DRH, B, VIII (1576-1580), întocmit de D. Mioc și I. Constantinescu, București, 1996, p. 241-244, nr. 158 (14 sept. 1578) și p. 245-248, nr. 160 (16 sept. 1578).

¹⁶ Vezi DRH, B, I, p. 280-281, nr. 173, datat „<1480 iulie – noiembrie>”, datare care nu poate fi primită. Întrebări legate de ea sunt multe, dar prima care se impune este: luna noiembrie din care an? Dacă editorii au luat în considerare luna noiembrie din același an și anul 1480 este dovedit cert, atunci datarea ar fi fost „1480 <iulie-noiembrie>”. Deoarece j. Cazan este atestat ca m. vornic la 7 noiembrie 1480 și în acest act este arătat vistier, de ce nu s-a datat ante 7 noiembrie 1480? Pentru datare, vezi și UKB *Siebenbürgen*, vol. VII, nr. 4354, p. 237, cu datarea „nach 1480 Februar 24 – vor November 7”, adică „după 1480 februarie 24 – înainte de noiembrie 7”. Da, de acord, după 24 februarie, dar înainte de 7 noiembrie din care an? Din explicațiile aduse în notă reiese că intenția a fost de a data din anul în curs, care este cert, adică „1480, nach Februar 24 – vor November>”. Dacă Basarab vv. cel Tânăr a domnit în toate lunile din interval, aceasta este o altă discuție. Dar ea nu scutește de obligația de a propune un interval bine limitat în ambele părți, întemeiat (cât se poate) și verificabil.

¹⁷ Ambii apar ca martori la 3 iunie 1478, vezi DRH, B, I, p. 262-265, nr. 160.

¹⁸ DRH, B, II (1501-1525), îngrijit de Șt. Ștefănescu și O. Diaconescu, București, 1972, p. 22-25, nr. 9 (<1 sept. – a. 15 dec.> 1501).

¹⁹ Vezi *supra*, document dat la 16 sept. 1578.

²⁰ DRH, B, I, p. 286-287, nr. 177.

domn, ci ia măsuri de stabilizare a domniei și, cum am văzut, ia legătura cu vecinii și aliații săi.

Într-o altă scrisoare către brașoveni, dată ulterior celei de mai sus cu informații despre fuga lui Țepeluș, trecerea Dunării și poziționarea părților de oaste la Severin²¹, Vlad Călugărul afirmă că „despre Țepeluș nu se știe încă nimica, iar boierii și toată țara mi se închină, și Ali-beg îmi este cu bunătate. Și a trimis Ali-beg la Poartă să-mi facă pace și să-mi aducă steag. Și câți pribegi erau peste Dunăre, pe toți i-a trimis Ali-beg la mine; îi mai aștept pe Hadăr și pe Sucal să vie și ei la mine”²². Cum se vede, scrisoarea a fost datată de editori din anul 1481, la modul general din prima domnie a lui Vlad Călugărul. Din conținut reiese însă că ea este databilă din toamna anului 1482. În anul 1481 Ali-beg Mihaloğlu nu i-a fost deloc „cu bunătate” lui Vlad Călugărul. Fiind pus domn de Ștefan cel Mare, de ce i-ar fi fost? El nu a trimis boierii (filoturci) înapoi în țară și a cerut pentru Vlad steag „la Poartă”. Când a făcut toate acestea, dacă plecase însuși „peste mare”? Nu le-ar fi făcut, pentru ca, înainte de 16 noiembrie 1481²³, Basarab cel Tânăr să fie pus din nou domn, probabil, după revenirea sa în zonă și tot cu sprijinul său. Scrisoarea este din anul următor, din vremea în care Vlad Călugărul le scria brașovenilor că „ne-a venit un om de la Ali-beg și astfel vorbește: că ar fi voia lui Ali-beg să se împace cu noi. Și destule vorbe dulci a trimis. Iar oaste acum nu are [...]. Scris-am în Târgoviște, Noemvrie 20”²⁴. Datarea ei din toamna anului <1482> este sprijinită minunat și de un act cu informații similare, datat „după 23 noiembrie 1482”²⁵. Tot

²¹ Vezi o prezentare a opiniilor legate de datarea ei în O. Cristea, *Știri, politică și război în corespondența domnilor munteni cu Brașovul și Sibiu (sec. XV-XVI)*, în *SMIM*, vol. XXXI (2013), p. 135-136.

²² I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești...*, vol. I, p. 181-182, nr. CXLIX, cu datarea „probabil din Iulie-August 1481”; în *Inventar arhivistic 12*, p. 72, nr. 192, s-a datat „1481, după august 16 – înainte de noiembrie”; în *UKB Siebenbürgen*, vol. VII, p. 280, nr. 4425, s-a datat „(nach 1481 August 16 – 1482 März/April)”. Sucal este visterul din sfatul domnesc al actului redatat aici la 16 august 6989/<1480>.

²³ I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești...*, vol. I, p. 338, nr. CCLXXXVII; *UKB Siebenbürgen*, vol. VII, p. 296-297, nr. 4447.

²⁴ I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești...*, vol. I, p. 184-185, nr. CLII, datat din 1482; *Inventar arhivistic 12*, p. 75, nr. 199, datat din 1482; *UKB Siebenbürgen*, vol. VII, nr. 4514, p. 331, datat din 1482.

²⁵ E. de Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, vol. XV/parte I (1358-1600). Acte și scrisori din arhivele orașelor ardelene, publicate de N. Iorga, București, 1911, p. 117, nr. CCX, datat „1481-1482”. Documentul a fost editat integral în *UKB Siebenbürgen*, vol. VII, p. 331-332, nr. 4515. Iată pasajul ce interesează aici: „Ersamen herren [...], zo swelt yr vyssen, daz der Wlad Vayd sich vorfryd hatt mit dem Alibek vnd frölich yst yn seynem Land. Item mer yn eynem rat der Wlad Vayd vnd Steffan Vayd verden reed han miteinander, var off, daz vissen mir nit vnd dar vm gedenckt, vylt ir is dem vayd sagen ader nith. Item mer sagt man vns, daz dy Turken nicht gros her haben, sunder Alybek reyt langs dy Dwnen als eyn rober, ader mir sullen vns nicht forchten, van dy Turken nicht gancz eyns synt” (în trad., *completările îmi aparțin*: „Onorabili domni [...], așa să știți că Vlad voievod are armistițiu (ad litt.: „prepace”) cu Ali-beg(ul) și este bucuros în țara sa. Tot astfel și că la un sfat Vlad voievod și Ștefan voievod vor avea de vorbit unul cu altul, adevărat este că nu știm și, de aceea, cugetați de vreți să-i spuneți voievodului (Ștefan Báthori) sau nu. Și ni se mai spune

din această vreme și ulterioară ei trebuie să fie și o altă scrisoare a lui Vlad Călugărul, care conține acum știrea nouă, certă și de cea mai mare importanță, că „pe vrăjmașul nostru și al vostru l-au omorât Mehedințenii la satul Glogova”²⁶. Prin urmare, în lumina acestei redatări, Basarab cel Tânăr a fost ucis nu „între martie 23 și iulie 13” 1482²⁷, ci spre sfârșitul anului.

Din prima domnie a lui Vlad Călugărul s-au păstrat foarte puține acte, niciunul cu sfat domnesc. Astfel, anturajul său din anul 1481 este necunoscut. O voi arăta în altă parte, Vlad Călugărul a avut o претендентă scurtă, de doar câțiva ani. Ea nu dura din vremea domniei lui Vlad Țepeș, din 1457, cum se afirmă în istoriografie de la studiul lui Alexandru Lapedatu încoace²⁸. Pe lângă faptul că nu s-a păstrat de la el vreo dovadă din această lungă pribegie, în caruselul evenimentelor din anii 1474-1479 este de negăsit. Iar afirmația că ar fi fost acum un „bătrân călugăr răspopit”²⁹ nu se susține. Ca fiu al lui Vlad voievod Dracul, Vlad Călugărul era cam de aceeași vârstă cu Ștefan cel Mare, poate chiar mai tânăr³⁰. Domnul Țării Moldovei avea nevoie în Țara Rumânească de un om energetic, de faptă, în măsură să țină țara și să lupte cu turcii, el nu a pus în scaun un „moliu cu sufletul veșted”. Nu cu astfel de oameni ieșea la luptă un Ștefan vodă; nu punea el în mâinile soartei viața sa și a oamenilor săi pentru un netot. Turcii l-au confirmat (în a doua domnie) și pentru că era apt să lupte împotriva dușmanilor lor, cum a și făcut în 1484. Vlad, zis „Călugărul”, era cunoscut în țară, fusese aici o vreme egumen. Domnia sa dintâi a fost îndeajuns de lungă pentru a iniția un proces de cunoaștere mai larg, pentru ca el să fie acceptat de o parte dintre boierii țării, de târgovișteni, de cei rămași pe loc³¹. Vlad Călugărul se prezintă în domnia din anul 1481 ca un voievod veridic și un domn autentic, o alternativă de luat în seamă. În

că turcii nu au multe (resurse la dispoziție, oaste), doar Ali-beg aleargă călare de-a lungul Dunării ca un tâlhar (făcea incursiuni de pradă, *akın*), dar să nu ne temem de el, turcii nu sunt prea uniți”).

²⁶ I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești...*, vol. I, p. 182-183, nr. CL, datat „1482, aprilie-iulie”; *UKB Siebenbürgen*, vol. VII, nr. 4463, p. 307, datat „(Nach 1482 März 23 – Juli 13)”.

²⁷ C. Rezachevici, *op. cit.*, vol. I, p. 126-127.

²⁸ Al. Lapedatu, *op. cit.*, p. 161, nota 30.

²⁹ N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, București, 1904, p. 198: „Timp de douăzeci de ani acesta stătuse adăpostit la Sibiiu, iar dincoace, la Brașov, de la moartea lui Laiotă numai. Vlad-Vodă, fiul Dracului [...], un biet om moliu, cu sufletul veșted al unui bătrân călugăr răspopit”; idem, *Istoria Românilor*, vol. IV [Cavalerii], București, 1936-1939, ed. a II-a, (coord.) Gh. Buzatu și V. Spinei, vol. îngrijit de S. Cheptea și V. Neamțu, București, 2014 (reprint), p. 152: „bietul bătrân incapabil de a se lupta”. Referitor la Vlad vv. Călugărul și percepția istoriografiei (și nu numai) asupra lui, vezi M. Coman, *The Reign of a Defrocked Monk. A Late Fifteenth-Century Case Study in the Wallachian Political Language*, în *Religious Rhetoric of Power in Byzantium and South-Eastern Europe*, ed. I. Biliarsky, M. Mitrea and A. Timotin, Brăila, 2021, p. 189-221, îndeosebi concluziile de la p. 220-221. În sprijinul celor zise mai sus, amintesc și faptul că, ajuns domn, Vlad vv. Călugărul s-a recăsătorit și a avut încă doi copii (legitimi). Fiul mezin, viitorul domn Vlad vv. cel Tânăr, s-a născut în anul 1494.

³⁰ Pentru discuția în legătură cu vârsta lui Ștefan vv., vezi Șt. S. Gorovei, *Trei „probleme” din biografia lui Ștefan cel Mare*, în *AP*, vol. VI (2010), nr. 1, p. 239-243.

³¹ Vezi observații legate de „țară” și de „puterea infra-structurală a domniei” la M. Coman, O. Cristea, *Istории паралеле, истории конвергенте. Молдова și Țara Românească în 1457 și 1476*, în *AP*, vol. XI (2015), nr. 1, p. 109-111.

primăvara anului 1482, pe când trăia ca pretendent în Brașov, boieri ai lui Basarab cel Tânăr trec de partea sa.

Redactarea actului de la 16 august 1482 amplifică o dată mai mult problemele și naufragiile legate de modul cum au fost prezentate evenimentele anului 1480. Unul dintre motive este acela că sursele sunt fie fără dată, fie au datări discutabile³², fie, cum am arătat sumar în câteva note, sunt perfectibile. Se poate afirma azi că nu avem o imagine prea clară despre cine și când a domnit în anul 1480 în Țara Rumânească. Nu este scopul expunerii de față, titlul o arată, de a aborda mai îndeaproape evenimentele din acest an. Fără clarificarea în prealabil, pe cât posibil, a datărilor documentelor considerate a fi din anul 1480, o astfel de abordare rămâne mereu nesigură, discutabilă, în parte un hazard. Translatarea actului din anul 1481 în <1480> are însă o oarecare influență asupra discuției. Problemele de lămurit sunt mai multe, dar două par a fi centrale: 1. A mai domnit în anul 1480 altcineva în afară de Basarab cel Tânăr? Și dacă răspunsul este afirmativ, atunci în ce perioadă a anului? 2. Cine este pretendentul ajuns domn?

„Candidatul” la domnie în anul 1480 propus de Constantin Rezachevici este „Mircea (II)”³³, pretendent pe care Ștefan cel Mare îl numește „fiul domniei mele”. Dar buzoiienii, rămnicenii și brăilenii afirmă că știu ei mai bine cum stau lucrurile. Cu toții îi subminează legitimitatea, îl defăimează public pentru originea sa maternă și îl numesc „copil de curvă, fiul Călțunei”³⁴. Domnia lui Mircea (II) se întemeiază azi pe faptul că „între 27 mai și 29 august lipsesc documente interne de la Ștefan, aflat în *campania munteană*”. Ar exista chiar o dovadă directă că Mircea (II) a domnit într-adevăr, „o scrisoare a sa din vara lui 1480”³⁵ către brașoveni. În ea afirmă: „Io Mircea voievod și domn a toată Țara Ungrovlahiei [...] vă dau de știre că cu voința lui Dumnezeu și din porunca împăratului mi-am dobândit moșia părintească și scaunul părintelui meu Vlad voievod”. Le promite că „o să aveți pace de la turci, ca și în zilele fratelui meu Radul voievod. [...] Și iarăși, pe câți boieri i-am prins, pe toți i-am iertat, dar jupânițele și averea le sânt acolo”³⁶. Așadar, domnia acestui Mircea (II) ar fi început prin iunie 1480 și mai dura la 9 iulie <1480>, când Ștefan cel Mare le scria din Hârlău brașovenilor că „Turcii și Muntenii au prădat țara domnului nostru a craiului, țara Săcuilor. Totuși iscoadele noastre [...] așa ne spun, că Turcii au și alte oști gata și pândesc undeva [...] și dacă veți vedea [...] că

³² Pentru situația documentară din vara anului 1480, vezi și Al. Simon, *Scrisori pierdute din vara anului 1480*, în *AIIX*, tom LVIII (2021), p. 49-59, și *infra*, nota 37.

³³ C. Rezachevici, *op. cit.*, vol. I, p. 122; el ar fi domnit „p. iunie 1 – a. noiembrie 7” 1480.

³⁴ I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești...*, vol. I, p. 283-285, nr. CCXIX.

³⁵ C. Rezachevici, *op. cit.*, vol. I, p. 122-123; sublinierile din citate îmi aparțin.

³⁶ I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești...*, vol. I, p. 178-180, nr. CXLVIII, cu data „1481, iulie”; Gr. G. Tocilescu, *534 Documente istorice slavo-române...*, doc. nr. 221, p. 209-210, datase „după martie 1508”. În *Inventar arhivistice* 12, nr. 188, p. 71, s-a datat „<1481, după martie 15>”. Actul nu a fost inclus în *UKB Siebenbürgen*. Pecetea (de închidere) s-a păstrat și prezintă „în câmp două personaje încoronate, aflate, redată în întregime, ținând, cu câte o mână, un copac cu rădăcini, aflat între ele” (M. Dogaru, L.-Șt. Szemkovics, *Tezaur sfragistic românesc I. Sigiliile emise de cancelaria domnească a Țării Românești (1390-1856)*, București, 2006, p. 88 și fig. 31, p. 168).

acei vrăjmași pornesc sau împotriva voastră sau împotriva noastră, să fiți gata și să ne trimeteți iute de știre, și noaptea și ziua, ca să fim și noi gata [...]. Alta, trimeteți și la Batăr Ștefan, ca să se apropie iute de părțile acestea”³⁷.

Argumentul adus în sprijinul domniei lui Mircea (II), „lipsa documentelor interne de la Ștefan” în vara anului 1480, nu se confirmă. Ștefan cel Mare se afla la 27 mai la Suceava³⁸, la 9 iulie la Hârlău iar de la 29 august și până la 17 septembrie 1480 îl aflăm din nou la Suceava³⁹. O incursiune în Țara Rumânească în anul 1480 a fost posibilă în intervalul post 27 mai – ante 9 iulie, dar o schimbare în domnie cu Mircea (II) nu a avut loc, din moment ce turcii prădaseră până în secuime și acum mai „pândeau undeva”, tot la nord de Dunăre. Dacă fusese impus domn de Ștefan cel Mare, Mircea (II) cu greu putea afirma în același timp că a luat domnia „din porunca împăratului”. Din scrisoare reiese și că primejdia venea pentru el de peste munți, de la aliații săi, și le cere brașovenilor „să facem pace și bine și vrăjmașii mei să n-aibă loc în mijlocul vostru, ci să-i alungați de la voi”. Constat că

³⁷ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1913, p. 356-357, nr. CLVIII, datat din anul <1480>; tot din anul <1480> s-a datat și în *Inventar arhivistic* 12, p. 65, nr. 165; Șt. S. Gorovei, M. M. Székely, *op. cit.*, p. 199, nota 517, consideră datarea propusă de I. Bogdan drept „convingătoare” și arată că actul dat din Hârlău nu poate fi din anul 1481, cum s-a datat în *UKB Siebenbürgen*, vol. VII, p. 277-278, nr. 4420, din moment ce, cu o zi mai înainte, la 8 iulie 1481, Ștefan vodă se afla la Râmnic, unde a condus lupta împotriva lui Țepeluș. O datare a scrisorii din anii 1482, 1483, 1484 și dinainte de anul 1479 poate fi cu temei exclusă, vezi Al. Simon, *În jurul bătăliei de la Vaslui (1474-1475). Considerații asupra relațiilor dintre Regatul Ungariei, Moldova și Țara Românească*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai – Historia”, vol. 49 (2004), nr. 2, p. 19, nota 157. Mai rămân în discuție doar anii 1479 și 1480. Al. Simon datează de la 9 iulie <1479> și respinge o datare din <1480>, pe motivul că ea „este împiedicată de luptele din Țara Românească [...] de curând încheiate la 1480” și presupunând o schimbare în domnie, adică „de situație la sud de Carpați” (*Ibidem*, p. 19, nota 157 și nota 158). Aceeași datare de la 9 iulie <1479> o găsim și în I.-A. Pop, Al. Simon, *Din secuime în Țara Hațegului: Expediții otomane în Transilvania la sfârșitul anilor 1470*, în *Studia archaeologica et historica in honorem magistri Dorin Alincu*, ed. V. Rusu-Bolindeț, T. Sălăgean, R. Varga, Cluj-Napoca, 2010, p. 567: „Pentru ca un asemenea raid să lovească Secuimea fără a atinge Brașovul, trebuia să treacă prin Moldova. Chiar dacă raidul nu era real...”. Ștefan vodă avea iscoade bune și „raidul” turcilor a fost cum nu se poate mai real, dar nu în anul 1479, ci în 1480. Ceea ce nu a avut loc în anul 1480, o voi arăta mai jos, a fost o schimbare în domnie „la sud de Carpați”, tocmai motivul pentru care Al. Simon a exclus anul. Ștefan, realizând incursiunea turcilor în secuime, și-a strâns imediat oastea. Prezența sa în Hârlău a oprit înaintarea turcilor spre nord, dar persista nesiguranța în legătură cu intențiile acestora. În iunie 1479 turcii nu au prădat în secuime, pentru a reveni prin Moldova în Țara Rumânească și merge apoi la Dunăre. Acolo, pe „când a intrat Ali-beg în țară cu oști” (a doua oară?), oștile au fost „întoarse” de Țepeluș către sibieni (vezi *infra*, notele 52 și 53). Dacă turcii ar fi prădat în secuime înainte de 9 iulie <1479>, atunci ei puteau merge de acolo direct în Ardeal, fără a mai fi necesare, după iulie și până la 9/13 octombrie 1479, volte de sute de kilometri în jurul Brașovului și a Țării Bârsei. Ștefan vodă avea în iulie-august 1479 alte preocupări, griji și înfrustrări, vezi *Letopisețul de când s-a început Țara Moldovei...*, p. 47. Datarea scrisorii de la 9 iulie <1480> este cu totul plauzibilă, mai mult chiar, consider că ea poate fi numai din anul <1480>.

³⁸ *DRH*, A, II (1449-1486), întocmit de L. Șimanschi, G. Ignat și D. Agache, București, 1976, p. 343-345, nr. 226.

³⁹ *Ibidem*, p. 345-353, nr. 227-230; L. Pilat, *Itinerariile lui Ștefan cel Mare*, în *Ștefan cel Mare și Sfânt. Atlet al credinței creștine*, Sfânta Mănăstire Putna, 2004, p. 491.

informațiile din scrisoarea lui Mircea voievod și domn nu se împacă deloc cu profilul „candidatului” la domnie, Mircea „al Călțunei”. „Batăr” avea, la 21 iulie 1480, tabăra pusă „propte Rubeam Turrim”⁴⁰. Nu am găsit vreo dovadă că el sprijinise anterior o intervenție a lui Ștefan de a introduce un nou domn.

Se impune, cred, a privi cu scepticism afirmația că scrisoarea lui Mircea voievod și domn este de la Mircea „al Călțunei”, că ei sunt una și aceeași persoană. Acest Mircea poate fi definit astfel: fiu al lui Vlad voievod, frate cu Radul voievod și impus în domnie cu acordul Porții după domnia fratelui său. Rivalii sunt arătați cu conotații negative și nu sunt amintiți într-o scrisoare de prim contact, de înștiințare și legitimare a domniei. Fratele Radul nu mai era o opțiune la domnie, un concurent, ci era răposat. Pacea din vremea sa persista în memoria tuturor ca o bună amintire. Un voievod cu asemenea atribute a putut domni abia după Radul cel Frumos⁴¹.

Mircea „al Călțunei” a fost un fiu ilegitim, nu poate fi niciunul dintre acei Mircea enumerați de domnii țării în actele lor de cancelarie. Pentru el au fost propuse mai multe filiații și opțiuni la domnie, în diferite vremuri⁴². Nu există azi o dovadă certă că a domnit. Constantin Rezachevici, convins că a domnit, preia numerotarea uzitată în istoriografie și îi zice Mircea II, adică el ar fi fost, după Mircea cel Bătrân, al doilea domn al țării cu acest nume. Observând nepotrivirea în loialități, afirmă și că „foarte curând însă și Mircea II a recunoscut suzeranitatea lui Mehmed II”⁴³. Afirmația nu se susține și este una formală. Scrisoarea nu poate fi în același timp temeiul unei ipoteze și dovada prin care se verifică. Trebuie dovedită întâi identitatea dintre Mircea „al Călțunei” și Mircea (II), pentru a primi scrisoarea ca o dovadă că un Mircea ce se aflase la curtea lui Ștefan vodă a recunoscut suzeranitatea sultanului. Mai trebuie adusă și dovada că actele sunt din același an. Afirmația sa creează o legătură conjecturală între dovezile pe care le avem azi de la doi voievozi cu numele Mircea. Scopul (legitim) este acela de a consolida fundamentul propriei perspective asupra evenimentelor.

Știind că situația documentară este instabilă și că au ajuns până la noi prea puține dovezi, nu îmi rămâne decât să pun ce s-a păstrat în scris alături de faptele atribuite lui Mircea (II). Așadar, în anul 1480, „în cursul lunii iunie Mircea a fost instalat pe tronul Țării Rumânești, după care Ștefan cel Mare s-a retras”⁴⁴. Se vede că Ștefan nu cunoștea îndeajuns omul și a apreciat greșit caracterul „fiului” său. În

⁴⁰ E. de Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, vol. XV/ partea I, p. 107, nr. CXCI.

⁴¹ Pacea din domnia lui Radul vv. cel Frumos este amintită și în doc. din această vreme, vezi DRH, B, I, p. 259, nr. 156 (<1478>), document dat pe când Laiotă trăia ca pretendent în Ardeal; I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești...*, vol. I, p. 183-184, nr. CLI, document de la Vlad vv. Călugărul, datat 15 noiembrie <1482>.

⁴² Vezi N. C. Bejenaru, *Mircea II Pretendentul*, în „Arhiva. Revistă de Istorie, Filologie și Cultură Românească”, 31 (1924), nr. 2, p. 110-117; O. Cristea, M. Coman, *O scrisoare pierdută. Ștefan cel Mare și boierii de margine ai Țării Românești*, în AP, vol. IX (2013), nr. 1, p. 36-39, cu bibliografia temei.

⁴³ C. Rezachevici, *op. cit.*, vol. I, p. 123.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 122.

loc să lupte loial împotriva otomanilor, Mircea „al Călțunei” se duce fără teamă și repede la ei. Nu se știe mai exact unde și când a mers la sud de Dunăre, nici pe unde se refugiase acum Basarab cel Tânăr. Mircea este confirmat domn cu poruncă de la sultan și revine în țară încrezător, preschimbat și cu loialitatea metamorfozată; le scrie brașovenilor că este voievod și domn (prietenii știau, dar o află acum o dată mai mult), că le aduce „pace și bine” și îi îndeamnă, „până ce-mi vor trece oamenii mei la domnul craiul, voi trimiteți iute oamenii voștri”; fără să mai aștepte oamenii lor, contrar celor scrise și pe neașteptate, el dispare din zona nord-dunăreană, o ia la dreapta și spre nord și, alături de turci, a prădat, înainte de 9 iulie, „țara domnului nostru a craiului, țara Săcuilor”. Mircea „al Călțunei”, devenit prin perindările sale filoturcul Mircea (II) voievod și domn, este un fenomen al logisticii medievale și nu numai. Merge din Țara Moldovei în Țara Rumânească, de aici la sud de Dunăre, revine cu încuviințare de la sultan, aleargă în secuime și înapoi, el străbate mia de kilometri, dus-întors, în zile, cel mult în săptămâni. Dar, surpriză, la 16 august <1480> domn era la Pitești tot Basarab cel Tânăr. Precum un „Hopa-mitică” din copilăria de odinioară, el revine din neant în poziția de domn ce o avusese înainte. Prin bunăvoința nemărginită a lui Mircea (II) („pe câți boieri i-am prins, pe toți i-am iertat”), nici nu suferise între timp vreo pierdere în anturajul său, ci avea alături aceiași boieri, mai toți filoturcii înrăiți. Actul de la 16 august <1480> reduce la imposibilitate o schimbare în domnie în intervalul <p. 1 iunie – 9 iulie>.

Interesează aici mai puțin dacă Ștefan cel Mare este sau nu domnul care anunță intenția de „instalare” în domnie a lui Mircea „al Călțunei”. Posibil să fi fost chiar el. Cestălalt Mircea, „fiul lui Vlad vv. și fratele lui Radul vv.”, a putut veni domn în țară între anii 1475-1522. Oricine va fi fost, fiind pus domn „din porunca împăratului”, el și scrisoarea sa nu pot sta în legătură cu evenimentele din anii 1480-1482⁴⁵. Domnul favorizat de turci în acești ani a fost Basarab cel Tânăr.

Pentru mai buna înțelegere a evenimentelor, trebuie privită și activitatea de pretendent a lui Basarab voievod Laiotă (cel Bătrân, Senior, Maior) în ultimul său an de viață; el moare în toamna anului 1480⁴⁶. La 21 decembrie 1479, Ștefan Báthori scrie brașovenilor că îl trimite acolo „pro defensione”⁴⁷. Laiotă fusese pentru Ștefan vodă întâi un „frate”, apoi un inamic. De la o vreme erau aliați, dar fără vreo relație de încredere; aceasta murise demult. Mi se pare a fi un fapt de la sine înțeles că Ștefan cel Mare nu a ridicat pretenții la tronul Țării Rumânești

⁴⁵ N. C. Bejenaru, *Mircea II Pretendentul*, p. 113-114, ajunsese încă de acum un veac, în 1924, la această opinie și se poziționase clar: „se poate constata că Mircea despre care vorbește scrisoarea lui Ștefan vodă, domnul Moldovei, este altul decât Mircea care trimite pomenita scrisoare Brașovenilor. [...] Este evident că ne aflăm în fața a două persoane deosebite”. Da, este evident, însă numai în cazul în care plasăm scrisorile în intervalul 1480-1482 și le considerăm din același an. Suprapunerea identității celor doi nu poate fi exclusă la modul general, numai pentru că o putem exclude pentru anii 1480-1482. Ar fi o extrapolare a argumentației folosită pentru acești ani la toți anii și la toate variantele de luat în considerare.

⁴⁶ I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești...*, vol. I, p. 162-164, nr. CXXXII, datat din „noiembrie” 1480; *UKB Siebenbürgen*, vol. VII, p. 252-253, nr. 4378 (22 dec. 1480).

⁴⁷ *UKB Siebenbürgen*, vol. VII, p. 223-224, nr. 4326.

atâta timp cât Laiotă a trăit ca pretendent sub oblăduirea voievodului Ștefan Báthori, mai ales după 13 octombrie 1479 (lupta de pe Câmpul Pâinii) și în anul 1480. Nu cred că avem în acest an o paradă cu pretendenți a aliaților. Cel mai de seamă pretendent al vremii, fost domn al țării, om curajos, Laiotă nu bătea din palme de bucurie la aflarea știrii că Ștefan cel Mare vrea să pună pe altcineva domn pe tronul Țării Rumânești, loc râvnit de el. Mă întreb, oare Laiotă pentru ce trăia și lupta? Căci arătase adesea că poate lupta. Care era motivația și ambiția dintâi a vieții lui, dacă nu aceea de a relua domnia? Și dacă Ștefan avea cumva succes, care-i mai era rostul, lupta apoi împotriva domnului aliat pus în scaun de Ștefan? Se poate afirma cu temei că Ștefan cel Mare avea destule griji, nu-l interesa deloc ce face Laiotă și că era treaba lui să-și afle singur rostul. Adevărat; dar, de la o vreme, îl interesa. Prin incursiunile sale peste munți, Laiotă îi era de bun folos și lui Ștefan. Și, după acțiunea din iarna 1479-1480 (vezi mai jos), de ce ar fi voit Ștefan să-l scoată din joc pe Laiotă și ar fi ieșit în iunie 1480 la luptă cu un Mircea „al Călțunei”? Domnul Țării Moldovei avea nevoie de orice aliat, cât de mic. El a cugetat cu oamenii săi, au cântărit lucrurile și au ajuns la o înțelegere tacită cu voievodul Ardealului. Ștefan cel Mare a reînceput să sprijine direct pretendenți abia după moartea lui Laiotă, în anul 1481. De fapt, așa privind lucrurile, a preluat inițiativa imediat după moartea lui Basarab Laiotă. A încercat cu Vlad Călugărul la 8 iulie 1481. Și a plătit încercarea sa cu multe vieți și cu amar.

Planul inițial al turcilor în anul 1479 a fost acela de a ataca Brașovul, Țara Bârsei și ținutul secuilor. Intențiile lor erau cunoscute încă din primăvară atât lui Ștefan⁴⁸, cât și brașovenilor⁴⁹. În vară, Ștefan Báthori știa ceva despre mișcările lor, la 3 iulie le cerea brașovenilor să aprovizioneze cetatea Bran și la 14 august le cerea știri⁵⁰. După(?) 12 septembrie 1479⁵¹, Basarab cel Tânăr deturnă spre Sibiu „oștile împărătești”⁵². Turcii intrară în Ardeal la 9 octombrie și, după trei zile

⁴⁸ E. de Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, vol. XV/parte I, p. 101-102, nr. CLXXX (20 aprilie 1479): „veraciter credere et expectare debeamus infidelissimos Turcos venire ad nostras partes et ad tres Sedes Sicularum ad devastandum easdem”.

⁴⁹ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, p. 354, nr. CLVIII (26 aprilie 1479): „infidelissimos Turcos venire ad nostras partes et ad tres sedes Sicularum ad devastandum easdem. Ideo magno desiderio et affectione rogamus V. M. ut festinare et appropinquare dignetur ad has partes, ad protegendas ipsas”.

⁵⁰ *UKB Siebenbürgen*, vol. VII, p. 214-215, nr. 4311 și p. 217, nr. 4315: „si videlicet aliqui Turci sunt in partibus Transalpinis et si Bozorab aliquos habeat congregatos”.

⁵¹ Vezi documentul original dat în această zi din București (C. Bălan, *Hrisoavele Mănăstirii Bolintin din 1453 și 1479*, în *In honorem Paul Cernovodeanu*, ed. V. Barbu, București, 1998, p. 91-94, unde în sfat apare pus „j. Stanciul (m.) logofăt”; P. Zahariuc (ed.), Fl. Marinescu, D. Năstase, *Documente românești din arhiva mănăstirii Simonopetra de la Muntele Athos*, Iași, 2016, p. 54-55, nr. 6 (regest), au citit „j. Vintilă (m.) logofăt”, ceea ce, cred, este citirea corectă). Apariția în sfatul domnesc a lui j. Vintilă stă în oarecare contradicție cu știrea trimisă de Basarab cel Tânăr brașovenilor, cum că acesta fusese acum reținut de Ali-beg la trecerea peste Dunăre, vezi nota următoare.

⁵² I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești...*, vol. I, p. 147-149, nr. CXX: „eu mi-am fost trimis oamenii la Poartă și când era să se întoarcă oamenii mei la mine, i-a oprit Ali-beg la Dunăre și nu le-a dat drumul, până ce n-au trecut toate oștile împărătești; și când a intrat Ali-beg în

cu incursiuni de pradă⁵³, s-a ajuns la lupta de pe Câmpul Pâinii, lângă Orăștie⁵⁴, luptă soldată cu înfrângerea otomanilor și a lui Basarab cel Tânăr. Apoi, după 21 decembrie 1479, pe când domnul nu se afla lângă familia sa și trimisese o solie la Ștefan Báthori, Laiotă intră în țară. Sunt răpite acum vistieria⁵⁵, soția domnului și câteva rude⁵⁶. Nu se confirmă afirmația că „în iarna anului 1480 Basarab cel

țară cu oști, el m-a chemat la sine, și nu știam nimica, fiindcă nu ne venise nici o veste, și-apoi, când m-am întâlnit cu Ali-beg, el stăruia să plece împotriva voastră. Iar eu am căzut, împreună cu boierii, înaintea lui Ali-beg, [...] să nu meargă împotriva voastră, fiindcă avem pace și învoială cu voi. Astfel, abia i-am întors asupra Sibiului”. Pentru o interpretare a știrilor din acest act, vezi O. Cristea, *Puterea cuvintelor. Știri și război în sec. XV-XVI*, Târgoviște, 2014, p. 92 și p. 110-112. Drumul oștilor spre Sibiu nu este cunoscut (vezi I. Hațegan, *Pavel Chinezu – un conducător al luptei antiotomane*, în *SRdI*, 32 (1979), nr. 10, p. 1897-1898), dar dincolo de Sibiu turcii au trecut prin Călnic (Kelling, „per viam Kelnek”).

⁵³ Vezi I. Ursu, *Descrierea bătăliei de pe Câmpul Pâinii de lângă Orăștie (1479)*, în *RIAF*, vol. XIV, 1913 (1914), p. 147-148: „Am sambztag vor sanct Kolomanstag sein khumen dy türken in das landt Sibenbürgen mit aynem Wascha, der ist des türckischen Kaisers Rat gewesen, mit namen Essembegh mit anderen zwaiten Hauptleute, einer genant Alawegh, der andere Schwenderwegh und dy drey sind dy obristen Hauptleute gewesen und haben mit in bracht 45m türcken und walachen und do sy sein khumen in das landt hat der vorgemellt Obrist Wascha sein volk ausgeschickt mit dem prant und haben verprent vil dörffer und märkte [...] In dem vierten tag, das ist an den heyiligen und Colomanstag, ist der Watristfan und Kinesi paul [...] zogen in das veld gegen den türcken und haben da selb ir Hauffen geordnet und yeder vorgennanter Hauptman auf des Konigsteil hat sein Herfan für sich selbs gehabt” (în trad., completările îmi aparțin: „în sâmbăta dinainte de ziua Sf. Coloman (9 oct.) au venit turcii în țara numită Siebenbürgen cu un pașa care fusese sfetnicul împăratului turcesc, pe nume Isa-beg, și alți doi comandanți, unul numit Ali-beg, celălalt numit Iskander-beg; aceștia erau cei mai de seamă trei comandanți și au adus 45 de mii de turci și valahi; și când au venit în țară a trimis zisul cel mai de seamă pașă (Isa-beg) oamenii săi cu foc și au ars multe sate și târguri [...] și în a patra zi, a fost aceasta ziua Sf. Coloman (miercuri, 13 oct.), s-au dus Báthori István și Kinizsi Paul în câmp în fața turcilor și și-au ordonat oastea și fiecare mai sus numit comandant avea steagul său, pentru partea sa din oastea regală”). O informație identică la F. Szakály, P. Fodor, *A kenyérmezői csata (1479, október 13.)*, în „Hadtörténelmi Közlemények”, 111 (1998), 2, p. 309-352 (vezi Anexa II, p. 348). Este cunoscut faptul că acum „Hasanbeioğlu Isa-bei a murit acolo ca un martir” (vezi Orudj bin Adil, *Tevarih-i Al-i Osman*, p. 62, și Anonim, *Tevarih-i Al-i Osman*, p. 187, în „Cronici turcești privind Țările Române. Extrase”, vol. I (sec. XIV – mijlocul sec. XVII), întocmit de M. Guboglu, M. Mehmet, București, 1966). Pentru „Isa-bei”, vezi N. Pienaru, *Un document otoman necunoscut din 1476*, în *RI*, tom XIII (2002), nr. 1-2, p. 237-239; pentru luptă, vezi, cu detalii, C. I. Popa, *Lupta de pe Câmpul Pâinii (13 octombrie 1479). De la universalitatea lied-ului medieval la recuperarea eroilor naționali*, în „Terra Sebus”, 2 (2010), p. 269-306.

⁵⁴ Vezi I. Lupaș, „*Chronicon Dubnicense*” despre Ștefan cel Mare, în *AARMSI*, seria a III-a, tom X (1929), p. 361: „in campo Kenyermezeye prope oppidum Zazwaros”.

⁵⁵ I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești...*, vol. I, p. 270-272, nr. CCXXIII, o scrisoare trimisă brașovenilor de jupanii Neag vornic, Vladul vornic și Cazan vistier: „iată cum s-a întâmplat lucrul fără de veste și cum se face rău peste rău, iată cum și-a trimes domnul nostru solii la Batăr Ștefan pentru bine [...] și pe când solii erau acolo, veni Laiotă și puse mâna pe visteria Țării Românești și pe acele suflute. [...] dar așa să știți că până ce nu veți întoarce acea visterie, ce este a Țării Românești și se află în casele voastre, voi pace nu veți avea cât va fi Țara Românească”.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 272-277, nr. CCXXIV, o altă scrisoare a lui j. Neag f. vornic către brașoveni: „Și iarăși, pentru acea fată ce este sora domnului meu, nu puteți voi s-o luați din patul vrăjmașului domnului meu și să-i dați iute drumul?”; *ibidem*, p. 152-154, nr. CXXIII: „Iar el, acel vrăjmaș, a venit să-mi facă rău [...]. I s-a întâmplat numai să puie mâna pe trei femei și pe ceva avere”.

Tânăr a plecat la Poartă”⁵⁷. De la 18 ianuarie 1480 s-a păstrat un document intern dat din București⁵⁸ și avem de la el din acest timp o sumedenie de scrisori trimise în legătură cu „captivele lui Laiotă”⁵⁹. Soția, doamna Maria, scapă din mâinile acestuia în februarie 1480, prin „bunăvoința” (cumpărată a) lui Ștefan Báthori și cu sprijinul „pârgarilor”⁶⁰. Doamna Maria nu era o fiică de domn, ci „o femeie”⁶¹. Fiind însă doamna țării, regele Matia Corvin le trimite brașovenilor, la 24 februarie 1480, porunca de a o ține și trata pe măsură⁶².

Evenimentele din anul 1480 s-au desfășurat într-un anume fel, dar, deoarece nu știm azi mai exact în care, ele pot fi narate diferit, ne stau la dispoziție mai multe opțiuni. Relațiile în care Basarab cel Tânăr se afla cu vecinii în primăvară erau următoarele: stătea în bune relații cu turcii și avea „pace și învoială” cu brașovenii, locul unde se afla cu domiciliu forțat doamna Maria, dar și de unde Laiotă primea sprijin. Era în relații încordate și dușmănoase cu Ștefan Báthori, dar îi era recunoscător pentru „eliberarea” soției și pentru faptul că o ținea drept „fiică de suflet”. Printre dușmanii săi se numărau: sibienii și scaunele săsești, devastate în expediția din toamnă; Basarab Laiotă și boierul său de încredere, jupan Udriște⁶³; secuii, adversarii de la 13 octombrie 1479; aceștia prădau în Țara Rumânească⁶⁴ și, posibil, l-au ajutat în iarnă pe Laiotă la răpire; nu în cele din urmă, Ștefan vodă; el ținea la curtea sa pretendenți la domnie și ținea de bună vreme un loc de frunte printre dușmanii turcilor și aliaților lor.

Veni acum rândul turcilor să dea un răspuns și să răzbune înfrângerea suferită în toamna trecută. În 1480, după 3 aprilie⁶⁵ și după ce a încolțit iarba,

⁵⁷ Șt. S. Gorovei, M. M. Székely, *op. cit.*, p. 200.

⁵⁸ DRH, B, I, p. 273-276, nr. 170.

⁵⁹ Vezi A. Sacerdoțeanu, *Romanț medieval. Captivele lui Laiotă*, în „Argeș”, VI (1971), nr. 12 (decembrie).

⁶⁰ DRH, B, I, p. 281-282, nr. 174: „te-a scos [...] Batăr Ștefan din mâinile vrăjmașului nostru și acum ești în mâinile oamenilor noștri și ale pârgarilor [...] și-i mulțumesc lui Batăr Ștefan pentru aceasta”.

⁶¹ I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești...*, vol. I, p. 157-159, nr. CXXVII, o scrisoare a lui Basarab vv. cel Tânăr în care afirmă: „fata lui Laiotă e fată de domn, iar aceasta este o femeie; dacă o sloboziți pe aceasta, voi u slobozi și eu pe fata lui Laiotă și pe Ioana”.

⁶² Vezi UKB *Siebenbürgen*, vol. VII, p. 230-231, nr. 4337: „mandamus igitur vobis, ut ipsam dominam manibus vestris recipere et sub optima custodia conservare eam debeatis cum honore”.

⁶³ I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești...*, vol. I, p. 152-154, nr. CXXIII: „Scrie domnia mea [...] fâlnocilor și găburilor și sâracilor din țara Bârsei [...] Ci cât rău s-a făcut, vi l-a făcut Udriște și cu domnul său Laiotă”.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 122-128, nr. CI, o scrisoare în care Basarab cel Tânăr le reproșează brașovenilor: „vrăjmașii noștri se ridică din mijlocul vostru și se duc în Moldova împreună cu Săcuii, și-mi pradă țara și se întorc iarăși între voi, și beau și mănâncă în casele voastre [...] și să îndemnați și pe părintele Batăr Ștefan ca să pedepsească pe acei Săcui ce au intrat”, datat la 28 februarie din anul 1476; în UKB *Siebenbürgen*, vol. VII, p. 258, nr. 4389, s-a datat din anii „(1481-1482)”, ceea ce, după „părintele Batăr Ștefan”, este o datare mai probabilă.

⁶⁵ DRH, B, vol. I, p. 277-280, nr. 171 și nr. 172. Din acest timp s-a mai păstrat un doc. dat din Târgoviște la „20 mai 698...”, datat de editori din anii <1478-1481>, databil, deci, și de la 20 mai <1480> (vezi *ibidem*, p. 262, nr. 159). Văleatul a fost citit „6986” de C. Tamaș et al., *Tezaur medieval vâlcean. Catalogul Documentelor de la Arhivele Statului din Râmnicu Vâlcea (1388-1715)*, vol. I,

Basarab cel Tânăr putea „întoarce” oștile lor spre ținutul secuilor și spre Țara Moldovei, dușmanii principali. Astfel, ocolea regiunea vizată și prădată în anul anterior și, din motive de înțeleș, Brașovul cu Țara Bârsei. În favoarea unei asemenea mai vechi și simple ipoteze pledează câteva dovezi. O arată veghea la hotar a lui Ștefan Báthori: la 1 iunie 1480 tabărăse „în campo Baranmezew”⁶⁶ iar la 21 iulie se afla la Turnul Roșu, unde păzea drumul spre țară prin Alpii Transilvaniei. O arată atitudinea lui Ștefan vodă de la 9 iulie, pe când cerea din Hârlău ca „Batăr să se apropie iute de părțile acestea”. Cererea sa poate fi pusă în legătură cu nesiguranța legată de mișcările turcilor, de faptul că „au și alte oști gata”, dar și în legătură cu evenimentul care cred că a avut cu adevărat loc în iunie-iulie 1480, anume că „au venit Ali beg și fratele său, Schender beg, și cu Țepeluș, și au prădat țara noastră până sub Lunca Mare”⁶⁷. Campania lui Ștefan cel Mare din vara anului 1480 este un fapt; ea a avut loc, dar a fost, în opinia mea, una cu caracter defensiv. Pentru a putea ajunge în secuime, turcii au trecut (de două ori) prin Țara Moldovei și au prădat-o. Ștefan vodă nu a uitat toate acestea și, pentru faptele lui rele, s-a răzbunat pe Basarab cel Tânăr în anul următor, scoțându-l din domnie. În august 1480 situația se liniștise. O arată actul dat din Pitești la 16 august <1480> și continuitatea în dregătorii a boierilor din sfatul domnesc al lui Basarab cel Tânăr. În ultima decadă a lunii, Ștefan cel Mare dă acte din Suceava. Este posibil ca acum, în vara anului 1480, să fi fost luați prizonieri Soltan și Tricolici vornic. Dacă așa a fost, cunoscuta scrisoare a lui Tricolici poate fi datată de la 1 ianuarie <1481>⁶⁸. Și dacă ei au mai avut zile „până ce ne-a veni ceasul”, să zicem că au avut, au fost eliberați de moldovenii lor, veniți în iulie 1481 la Târgoviște în entourageul lui Vlad Călugărul.

Discuția despre cele întâmplate în anul 1480 este azi încă departe de punctul la care poate fi considerată ca încheiată. Cât mi-a fost cu putință, am încercat să nu pun pe umerii lui Ștefan vodă fapte pe care el nu le-a făcut sau să trec sub tăcere altele, pe care le-a făcut. În scaunul Țării Rumânești nu pot fi însă acceptați domni numai pentru că se potrivește una-alta, un „interval neacoperit” și câteva scrisori fără o legătură firească între ele, combinate cu un itinerar firav în date. În baza celor zise mai sus, plec azi de la prezumția că în anul 1480 pericolul a

București, 1983, p. 31, și confirmat astfel de I. Soare, *Documente slavo-române inedite păstrate în arhivele din Oltenia. Ediție de texte, studiu paleografic și lingvistic*, Râmnicu Vâlcea, 2005, p. 156, nr. 1. Așadar, data reală a actului este 20 mai 1478.

⁶⁶ *UKB Siebenbürgen*, vol. VII, p. 242-243, nr. 4361, lângă Bran; N. Iorga citise „Kenerenmezew”, „Câmpul-Pânii”, vezi E. de Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, vol. XV/ partea I, p. 106, nr. CXXXIX.

⁶⁷ *DRH*, A, II, p. 366, nr. 240 (15 oct. 1481). Într-o scrisoare către bistrițeni, datată 7 martie 1481, Ștefan vodă amintește despre fuga la Bistrița a lui Antonius aurifaber, „in devastationis tempore terrae nostrae per Thurcos”, și le cere să îl lase să vină înapoi, vezi I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, p. 360-361, nr. CLXI; *UKB Siebenbürgen*, vol. VII, p. 259-260, nr. 4391. Fuga lui Antonius putuse fi în fața expediției turcilor din iunie-iulie 1480.

⁶⁸ *DRH*, A, II, p. 354, nr. 232. Scrisoarea nu a ajuns la familia sa, ci numai până la Brașov, unde s-a păstrat.

venit tot de la Basarab cel Tânăr și de la aliații săi transfrontalieri. În opinia mea, pacea lui Ștefan cel Mare cu turcii a fost posibilă abia după campania din vară și sub impresia ei, deci, începând cu toamna anului 1480. Și a fost de foarte scurtă durată. În iarna 1480-1481, pe când Basarab cel Tânăr se afla în audiență la sultan, Mehmed al II-lea i-ar fi răspuns „cu limba sa”: „cum ceri tu să faci pace veșnică cu Ungurii, iar eu mă voi bate cu Ungurii, căci mi-au venit știri de la Ștefan voievod, că Ungurii pornesc asupra țării mele, asupra Bosniei”⁶⁹. Ștefan cel Mare se afla acum în relații mai bune cu sultanul și ar fi trimis acolo știri sensibile, despre intenția ungarilor de a relua campania⁷⁰. Afirmatia poate fi însă și o calomnie a lui Basarab cel Tânăr la adresa sa, o încercare de discreditare, nemulțumit fiind de adâncă animozitate cu care Ștefan îl trata de la o vreme, „căci de când e Ștefan vodă domn în Moldova nu iubește pe nici un domnitor al Țării Românești. N-a vrut să trăiască cu Radul Vodă, nici cu Basarab cel Bătrân, nici cu mine”⁷¹. Odată cu moartea lui Mehmed al II-lea, se vede că Ștefan s-a simțit dezlegat de înțelegerile și obligațiile stipulate în ea.

Oricum va fi fost, după moartea lui Laiotă, în toamna anului 1480, și a sultanului mai ales, în mai 1481, dinspre Moldova bate vântul schimbării pe cerul Țării Rumânești și de la orizont se ridică steaua lui Vlad Călugărul. Prima sa domnie se întinde în anul 1481 peste vară, limita ei în timp după 8 iulie nu este prea clară, dar se încheiase înainte de 16 noiembrie 1481⁷², când pe Basarab cel Tânăr îl aflăm în București, redevenit domn.

Începutul celei de a doua domnii a lui Vlad Călugărul (1482)

În toamna anului 1481, Basarab cel Tânăr revine în domnie cu ajutorul beilor sud-dunăreni⁷³ și, foarte probabil, cu ajutorul unora dintre Craiovești, căci ei apar acum ca boieri noi în sfatul său domnesc (vezi Anexa). Alungat din domnie și din țară, Vlad Călugărul se refugiază la Brașov, unde stătuse după moartea lui Laiotă și înainte de 27 aprilie 1481⁷⁴. Rămânerea sa în Ardeal este o bună dovadă a înțelegerii și coordonării existente între Ștefan Báthori⁷⁵ și Ștefan cel Mare în acești ani. Prezența lui aici era mai de folos în lupta împotriva otomanilor, decât

⁶⁹ S. Dragomir, *Documente noua privitoare la relațiile Țării Românești cu Sibiul în secolele XV și XVI*, în *AIINC*, vol. IV, 1926-1927 (1929), nr. 8, p. 17-19.

⁷⁰ Ștefan îi informa la 4 februarie 1481 pe brașoveni că „habemus in Turcia nostros homines” și că primea de acolo știri, vezi I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, p. 359-360, nr. CLX; *UKB Siebenbürgen*, vol. VII, p. 256, nr. 4385.

⁷¹ S. Dragomir, *Documente noua privitoare la relațiile Țării Românești cu Sibiul...*, p. 19.

⁷² I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești...*, vol. I, p. 338, nr. CCLXXXVII; *UKB Siebenbürgen*, vol. VII, p. 296-297, nr. 4447.

⁷³ Vezi o succintă și argumentată prezentare a situației de la Dunărea de jos în a doua jumătate a anului 1481 la N. Pienaru, *Confruntare și diplomație la Dunăre. Tratatate de pace otomano-ungare încheiate între Bayezid II și Matia Corvin*, în *RI*, s.n., tom XIV (2003), nr. 3-4, p. 178-179.

⁷⁴ Pentru tentativa de asasinat asupra sa în acest timp, vezi *UKB Siebenbürgen*, vol. VII, p. 272, nr. 4411.

⁷⁵ Vezi pentru rolul său în acest timp R. Horváth, *Voievodul transilvănean Ștefan Bátori și frontul turcesc între 1479 și pacea din anul 1483*, în „Banatica”, vol. 24 (2014), II, Istorie, p. 289-307.

prezența sa la curtea de la Suceava. Ardelenilor le lipsea un om de faptă, cum fusese Laiotă, un pretendent în măsură să apere o parte din hotarul dinspre sud și să unească boierii din diaspora valahă antiotomană prezentă acolo. Vlad Călugărul ia acum locul lui Laiotă ca principal rival al lui Basarab cel Tânăr. Jupan Udriște, boierul loial lui Laiotă, trece de partea sa. Dovada acestei legături o găsim chiar în primul act dat de Vlad Călugărul în a doua domnie, cel de la 13 iulie 1482, amintit și mai sus. Jupan Udriște stă acum în fruntea sfatului domnesc.

Revenit în domnie, Basarab cel Tânăr trimite la Brașov „slugi credincioase”, pe „Vintilă logofăt și Caloean”, să-i cumpere mătăsurii, „cești de argint și alte scule de argint”. Dar ei, în loc să împlinească acolo voința domnului, trec de partea lui Vlad Călugărul. Domnul cere de la brașoveni averea înapoi, „căci acea avere nu mi-a luat-o vrăjmașul domniei mele Călugărul, ci i-au dat-o ei de bună voia lor”. Reamintește și „binele” ce le făcuse, că „destul am cheltuit nu demult cu Ali-beg de l-am întors asupra Moldovei”⁷⁶. Relația bună a lui Basarab cel Tânăr cu marele său logofăt se schimbaseră în ultimele luni. Înainte de 23 martie 1482 jupan Vintilă este înlocuit în dregătorie cu un jupan Pârve, boier necunoscut (mie) altfel. Relația era aparent tot bună și îl trimite în solie, dar se vede că jupan Vintilă nu mai avea încredere în domn. El nu a trecut spontan de partea lui Vlad Călugărul. Asemenea hotărâri aveau consecințe grave pentru el și familia sa, deci, își va fi făcut mai întâi un plan. Pentru Basarab cel Tânăr pierderea în bani a fost mare, 60 000 aspri, iar în prestigiu și mai mare, căci jupan Vintilă era un boier influent în țară, nu un oarecine. Îl prezint aici foarte pe scurt.

Vintilă/Vintilo Florescul⁷⁷ este înaintașul boierilor din Florești, „o moșie [...] nu departe de Găiseni din județul Vlașca”⁷⁸. Din Florești avem trei acte date la 30 iunie⁷⁹, 15 iulie și 9 august 1477⁸⁰, considerate a fi toate de la Basarab Laiotă⁸¹.

⁷⁶ I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești...*, vol. I, p. 167-169, nr. CXXXV, datează „1481, Sept.-Dechem.”; Al. Lapedatu, *op. cit.*, p. 174, datează „sept.-oct. 1481”; autorii *Inventar arhivistic 12*, p. 73, nr. 193, au datat „1481 – septembrie-decembrie”; în *UKB Siebenbürgen*, vol. VII, p. 279-280, nr. 4424, s-a datat „1481 nach August 16 – 1482 März/April”.

⁷⁷ Atestat cu acest nume la 31 iulie 1487, vezi *DRH*, B, I, p. 329-331, nr. 205.

⁷⁸ G. D. Florescu, *Boerii Mărgineni din secolele XV și XVI. Studiu genealogic*, Vălenii de Munte, 1930, p. 13; pentru Florești, sat situat la NV de București, mai sus de Bolintin, vezi *DTRM*, vol. 3 (E-J), sub redacția N. Saramandu et al., București, 2009, p. 50, cu prima atestare din sec. al XIX-lea.

⁷⁹ *DRH*, B, I, p. 257, nr. 154, document atribuit lui Basarab Laiotă.

⁸⁰ I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești...*, vol. I, p. 335-336, nr. CCLXXXII-CCLXXXIII, considerate a fi de la Basarab Laiotă; *UKB Siebenbürgen*, vol. VII, nr. 4200 și nr. 4201, p. 147-148, au fost atribuite tot lui Laiotă; în *Inventar arhivistic 12* doc. nu au fost listate.

⁸¹ C. Rezachevici, *op. cit.*, vol. I, p. 119, știa că „la 9 august 1477 Basarab Laiotă se mai afla în scaun, la reședința sa preferată, de la Florești, scriind brașovenilor să nu ajute pe inamicul său (Vlad Călugărul), aflat în Făgăraș”. În legătură cu relația dintre Laiotă și Vlad Călugărul pot spune azi că nu au fost inamici direcți. În intervalul scurs de la editarea actelor de către I. Bogdan și până azi, nu a fost adusă vreo dovadă că „vrăjmașul” aflat în Făgăraș este Vlad Călugărul. În scrisorile către brașoveni Laiotă își zice „Bazarab senior”, ceea ce nu este cazul în cele din anul 1477, de la 15 iulie (dată certă) și 9 august (dată certă). Iar doc. de la 12 iunie, fără vâleat, atribuit neconvingător lui Laiotă și datat la fel de neconvingător din <1477>, are, „evident, o pecete deosebită de cele de până

Vintilă fusese m. paharnic sub Radul cel Frumos, paharnic sub Basarab Laiotă și ajunge m. logofăt sub Basarab cel Tânăr. Domnul îl trimite în câteva rânduri în solie la „împăratul turcesc”⁸². Apoi, în a doua domnie a lui Vlad Călugărul, este atestat ca fost m. logofăt până în anul 1486 și ca m. vornic în anii 1486-1489. El cumpără de la Stanciul Cortofleș „satul Tismana [...] tot și cu tot hotarul” și alte sate, pe care le dă m-rii Tismana⁸³, unde a și fost îngropat⁸⁴. La apusul vieții „s-au înfrățit Vintilă logofătul cel bătrân pre fetele lui, anume Neacșa și Velica cu feciorul lui, Drăghici dvornicul [...] să fie trei părți”⁸⁵.

Revenind la scrisoarea lui Basarab cel Tânăr, trebuie spus că datările propuse de editori nu pot fi primite. Motivul este simplu, acela că avem un act intern, scris de Caloiana, dat de Basarab cel Tânăr la 23 martie 1482⁸⁶. El nu poate fi altul decât tovarășul de pribegie la Brașov al lui jupan Vintilă fost m. logofăt și „subordonatul” său din cancelaria domnească. Este singurul diac atestat cu acest nume în documentele vremii⁸⁷. Cred că următorul scenariu poate fi aici exclus: la porunca domnului, jupan Vintilă pleacă din țară împreună cu „Caloean”, ei merg la Brașov, acolo la Vlad Călugărul și îi dau banii; Caloiana regretă apoi faptul, se întoarce în țară fără cumpărături, Basarab cel Tânăr îl iartă, îl acceptă în anturajul său și el poate scrie actul cu sfat domnesc de la 23 martie 1482. Știind că toate acestea nu s-ar fi putut întâmpla, rămâne că scrisoarea lui Basarab cel Tânăr către brașoveni nu poate fi datată anterior zilei de 23 martie 1482 și nici în zilele imediat următoare. Scrisoarea ne arată situația celor doi la ceva vreme *după* 23 martie, zi în care Caloiana se aflase lângă domn, în Gherghița. Drumul lor la Brașov, așteptarea și nerăbdarea domnului de ce nu se întorc, aflarea știrii că au rămas acolo, deci

acum” (I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești...*, vol. I, p. 129-130, nr. CIII; actul a fost datat din anul <1477> și în *Inventar arhivistice* 12, p. 54-55, nr. 130).

⁸² S. Dragomir, *Documente noua privitoare la relațiile Țării Românești cu Sibiiul...*, p. 16, nr. 7, scrisoarea datată din „Octomvrie-Decemvrie 1479”; în *UKB Siebenbürgen*, Bd. VII, p. 217, nr. 4316, s-a datat „Vor 1479 Oktober 13”, adică „înainte de 1479 oct. 13”. Cu argumentele aduse, scrisoarea nu putea fi însă de la 9-12 octombrie, ci dinainte de 9 oct. 1479. Basarab cel Tânăr se pregătea să intre cu turcii în Ardeal și să prade în Pământul crăiesc, dar le-ar fi scris „bunilor noștri vecini și prieteni, burghermeșterului și județului crăiesc și celor doisprezece pargari din Sibiiu” că „a sosit aici Vintilă Logofăt de la împăratul turcesc” cu știrea că „împăratul însuși se pregătește a ieși din Constantinopol, patru zile înainte de Crăciun [...] iar domnia voastră să dați veste lui Batăr Ștefan, părintelui meu, căci nu-i altminteri”. Editorii sunt de părere că domnul și j. Vintilă știau cu luni înainte unde se va afla și ce va face sultanul de Crăciun. Dincolo de faptul că este incompletă, datarea este și fără temei logic.

⁸³ *DRH*, B, I, p. 300-303, nr. 186 (1 iunie 1483); *DRH*, B, IV (1536-1550), întocmit de D. Mioc et al., București, 1981, p. 241-243, nr. 199 (26 aprilie <1546>).

⁸⁴ G. D. Florescu, *Divanele domnești din Țara Românească*, București, 1943, p. 294-295.

⁸⁵ Idem, *Vintilă I din Cornățeni*, în „În amintirea lui Constantin Giurescu la 25 de ani dela moartea lui (1875-1918)”, București, 1944, p. 212-218 (doc. de la 13 sau 15 sept. 1624). Referitor la Floreștii din secolele următoare, vezi M. Cazacu, *Droit de patronat et généalogie: le cas de la famille Florescu (XVI-XIX siècles)*, în *Hrisovul*, s.n., nr. XV (2009), p. 47-52.

⁸⁶ *DRH*, B, I, p. 288-292, nr. 179. Este ultimul doc. scris de el cunoscut azi.

⁸⁷ De la Caloiana avem doc. începând abia cu anul 1475. Ținând cont de dimensiunile și importanța doc. de la 15 iulie 1475 (vezi *DRH*, B, I, p. 247-250, nr. 150), Caloiana trebuie să fi avut deja o bună experiență ca diac de cancelarie.

derularea tuturor acestor fapte a durat un timp, câteva săptămâni. Scrisoarea lui Basarab cel Tânăr este din intervalul 1482 <post martie 23 – ante iulie 13>, dar poate fi datată abia începând cu luna aprilie. Importanța ei este aceea că elimină luna martie din intervalul în discuție. Vlad Călugărul nu a putut lua domnia în ultimele zile ale lui martie 1482, ci mai târziu, în intervalul <aprilie – ante iulie 13>. Luna aprilie a fost dintotdeauna și ea puțin probabilă, dar dintr-un alt motiv, pe care îl consider fundamental, anume acela că intrarea lui Vlad Călugărul în țară să ia domnia a fost determinată de sosirea la Brașov a știrilor că beii pleacă de la Dunăre și merg în ajutorul sultanului, lucru întâmplat abia în mai 1482⁸⁸.

Dar stabilirea începutului domniei lui Vlad Călugărul în anul 1482 nu depinde atât de datarea scrisorii de mai sus, cât de a alteia, adresată tot brașovenilor. Pasajul care interesează aici este următorul: „dau de știre domniei voastre că acum duminică („сѣда оу недею”) ni-a sosit omul de la Nicopole și ne spune că i-au dat iarăși lui Ali beg sangeacul Nicopolei, dar el a rămas îndărăt și adună oaste. Iar marele împărat a plecat și s-a apropiat de Sofia, iar bașalarii au plecat pe Dunăre în sus, spre Smedorova”. Scrisoarea nu are văleat, este dată din Târgoviște la 23 iunie și poartă pecetea lui jupan Staico m. logofăt⁸⁹. Ea a fost datată de Ioan Bogdan din <1492>, date acceptată de către „seminaristul” de atunci, Alexandru Lapedatu⁹⁰. În timpul muncii de redactare (încheiate în 1984) a lucrării publicate în 1986, autorii *Inventarului arhivistic 12* constatașeră că 23 iunie <1492> cade într-o sâmbătă și nu într-o duminică. În baza acestui argument pertinent, ei redatează scrisoarea și aduc în discuție anul <1482>⁹¹. În *UKB Siebenbürgen*, în volumul din 1991, scrisoarea a fost datată tot din anul <1482>⁹². În intervalul în care jupan Staico este atestat ca m. logofăt, în anii 1482-1504, 23 iunie cade într-o duminică nu „doar” în anul 1482, ci și în 1493, după ce în 1492 căzuse într-o sâmbătă. Anul 1493 nu intră însă în discuție, deoarece în anii 1492-1494 Ali-beg Mihaloğlu nu primise de la sultan „iarăși” sangeacul de Nicopole, cum tocmai aflase jupan Staico, ci îl ținea pe mai departe pe cel de Semendria-Smederevo⁹³.

⁸⁸ La 26 martie 1482 Djem a părăsit Cairo și la 7 aprilie se afla în Alepo, vezi L. Thuasne, *Djem-Sultan, fils de Mohammed II, frère de Bayezid II (1459-1495); d'après les documents originaux en grande partie inédits. Étude sur la question d'Orient à la fin du XVe siècle*, Paris, 1892, p. 52. Deplasările sale erau cunoscute și ar fi trecut granița siriano-osmană abia la 19(?) mai 1482, intrând apoi în Adana. Aflând acestea, sultanul Bayezid chemă oștile sale la Bursa și „după puține zile s-au strâns acolo” (vezi B. Moser, *Die Chronik des Ahmed Sinân Çelebi genannt Bihisti. Eine Quelle zur Geschichte des osmanischen Reiches unter Sultan Bâyezid II.*, München 1980, p. 79-80).

⁸⁹ Vezi I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești...*, vol. I, p. 299-300, nr. CCXLIV.

⁹⁰ Al. Lapedatu, *op. cit.*, p. 155 și p. 180.

⁹¹ *Inventar arhivistic 12*, p. 74, nr. 197.

⁹² *UKB Siebenbürgen*, vol. VII, p. 319-320, nr. 4492. Argumentul a fost același, anume că „in dem Ganzen in Frage stehenden Zeitraum fällt indes lediglich im Jahre 1482 der 23 Juni auf einen Sonntag”, adică „pentru întregul interval de timp de luat în considerare, 23 iunie cade doar în anul 1482 într-o duminică”; sublinierea îmi aparține.

⁹³ S-a păstrat o scrisoare de la Vlad Călugărul, datată 30 decembrie 1492, prin care îi înștiințează pe brașoveni că sultanul l-a pus pe Ali-beg sangeacbeg de Semendria/Smederevo, vezi I. Bogdan,

Prin datarea scrisorii la 23 iunie în anul <1482> am avea prima atestare documentară a lui jupan Staico în dregătoria de m. logofăt. Și nu numai. Ea ar fi și primul document păstrat din cea de-a doua domnie a lui Vlad Călugărul. În baza redatării ei, domnia lui Vlad Călugărul începuse anterior zilei de 23 iunie <1482>. Redatarea scrisorii în lucrările din anii 1986 și 1991 a scăpat neobservată și nu a fost pusă în legătură cu stabilirea începutului domniei lui Vlad Călugărul⁹⁴. În căutările prin lucrările apărute între timp, nu am găsit vreo referință legată de un început al domniei lui Vlad Călugărul anterior zilei de 23 iunie <1482>.

Noua propunere de datare prezentată are la bază presupunerea că actul a fost scris într-o duminică, deoarece jupan Staico afirmă clar că „*acum duminică* ni-a sosit omul de la Nicopole”. Raționamentul este simplu, dar rezultatul, datarea din anul <1482>, nu m-a convins și, prin urmare, nici premisa nu o putea face. Este motivul pentru care reiau discuția. Mai întâi, din scrisoare reiese doar că duminică „ni-a sosit omul” și atât, nu se afirmă în ea că a fost scrisă în aceeași zi. Că ar fi fost scrisă tot duminică este o presupunere notabilă. Apoi, și cred că este un (contra)argument cum nu se poate mai temeinic, nu este cunoscută o deplasare a sultanului în lunile mai-iunie ale anului 1482 în apropiere de Sofia. În mai 1482, Djem/Dzem/Cem revine din Egipt și luptele cu sultanul Bayezid reîncep. Bayezid al II-lea a chemat din nou în ajutor oștile sale (cavaleria îndeosebi) și printre ele au fost și cele ale beilor sud-dunăreni, care la întoarcere, ante 20 noiembrie 1482, cum am văzut, erau „istoviți de atâta drum”⁹⁵. Avem acum, similar situației din anul trecut, o slăbire a capacității militare a turcilor de a interveni în treburile de la nord de Dunăre. După câteva luni petrecute ca pretendent în Ardeal, în primăvara anului 1482, Vlad Călugărul vine în țară și se impune ca domn profitând tocmai de lipsa unui sprijin otoman mai ferm în favoarea lui Basarab cel Tânăr. Este de neînchipuit că el s-ar fi hotărât să treacă la acțiune și să ia domnia, tocmai într-o vreme în care „bașalarii” s-ar fi dus „pe Dunăre în sus, spre Smedorova”, iar sultanul s-ar fi aflat pe undeva, pe lângă Sofia, fără a interveni. Nu există, nici va veni cândva vreo dovadă a deplasării sultanului și a oștilor sale pe la sudul Dunării în mai-iunie 1482, cunoscut fiind faptul că el se afla acum în alte locuri. Dovezile ce pot fi aduse împotriva unei asemenea deplasări sunt atât de multe și de clare, încât renunț

Documente privitoare la relațiile Țării Românești..., vol. I, p. 340, nr. CCXCI: „Caesar dedisset vaivodatum de Zendere uno familiari qui vocatur Alibek”. Vezi și O. Ziroyevic, *Der Sandschakbey von Smederevo Ali-Bey Mihaloğlu*, în „VII. Türk Tarih Kongresi. Ankara: 25-29 Eylül 1970. Kongreye sunulan bildiriler. II. cilt, Ankara, 1973, p. 571-572; M. Kiprovskă, *The Mihaloğlu family: Gazi warriors and patrons of derwish hospices*, în „Osmanlı Araştırmaları”, vol. XXXII, 2008, p. 202, nota 28; pentru bibliografia legată de „dinastia Mihaloğlu”, vezi M. Kiprovskă, *Agents of the conquest: Frontier lords' extended households as actors in the ottoman conquest of the Balkan*, în *RÉSEE*, tome LIX (2021), p. 99-104.

⁹⁴ Ea nu a fost luată în considerare de C. Rezachevici în lucrarea sa din 2001, citată ades mai sus, și nici în cea de sinteză apărută sub egida Academiei Române, *Istoria Românilor*, vol. IV, București, 2012, p. 929.

⁹⁵ Vezi *supra*, nota 24.

la a le mai prezenta aici pentru a elimina anul 1482 dintr-o discuție pe care o consider de prisos. O datare a scrisorii din anul 1482 poate fi definitiv exclusă.

Actul este scris în limba medie-bulgară (slavonă), bine-cunoscută lui jupan Staico m. logofăt. Nu știm azi în ce limbă a gândit și a vorbit el, dar este greu de admis că marele logofăt și primul sftetnic nu cunoștea limba română. În limba română, dar nu numai în ea, expresia „acum ziua x” nu se referă neapărat la ziua curentă, ci adesea o exclude. Ea poate indica o zi trecută de curând, ieri-alaltăieri. Uneori indică una viitoare, ce stă să vină, mâine-poimâine. Mai degrabă folosești și scrii cuvântul „azi” pentru ziua de duminică în curs, decât „acum duminică”. Cum se folosea pe atunci expresia, vom vedea mai jos. Ca punct de plecare în analiza datării acestei scrisori presupun contrariul a ceea ce s-a presupus până acum. Pe lângă faptul că nu se afirmă explicit că a fost scrisă în aceeași zi cu sosirea știrii, consider că expresia „acum duminică” chiar exclude această zi din datarea scrisorii. Ipoteza de lucru este că ea a fost scrisă într-una din zilele imediat următoare.

Cum stau lucrurile pentru ziua de luni? Din intervalul în care jupan Staico este atestat ca m. logofăt la data de 23 iunie, ziua cade într-o luni în anii 1483, 1488 și 1494. Anul 1494 poate fi lăsat de o parte, pentru același motiv ca mai sus, Ali-beg Mihaloğlu era în acest an sangeacbeg în Semendria. Rămân în discuție anii 1483 și 1488. Înainte de 16 aprilie 1485, apoi după noiembrie 1486 și, probabil, încă în 1488, el era sangeacbeg tot acolo⁹⁶. Dar, datorită incertitudinii ce o am azi în legătură cu funcția lui Ali-beg în mai-iunie 1488, las de o parte acest an și cercetez întâi situația din anul 1483.

După fuga prințului Cem în Rhodos, în iulie 1482, sultanul Bayezid II merge la Adrianopol (Edirne) și petrece iarna acolo. El se mai afla în Edirne „în ultima decadă a lunii rebī‘ü 'l-evvel din anul 888 (29 aprilie – 8 mai 1483, nota ed.)”⁹⁷. Tot acum, „in the month of Rabi I in the year 888 [9 April – 8 May 1483], he assembled the Anatolian and Rumelian armies in Edirne and march them to Felibe. There he gave orders to the Rumelian and Anatolian armies to each go and build a castle on the bank of Danube. In the meantime, the Sultan spent the summer with the people of his Porte in the Sofia region”⁹⁸. Din „Cronica lui Neşri” aflăm câteva detalii despre această expediție. În luna „rebi-ul-ahîr al anului Hegirei 888 (9 mai – 6 iunie 1483, nota ed.), adunând oastea de Anatolia și de Rumelia, «sultanul Bayezid II» a poruncit să se construiască din nou cetățile de la Dunăre, pe care le luase sultanul Mehmed de la ghiauri și le dărâmasese. Apoi, mergând acolo, una din ele a fost reparată și înfrumusețată de către oastea din Anatolia, iar alta de către oastea din Rumelia. Sultanul «Bayezid II» însuși s-a dus cu noroc la Filipopol (Filibe, nota ed.), unde a stat 10 zile. De acolo s-a dus la Köstenge (de fapt ar fi trebuit să fie Küstendil, nota ed.), unde [...] a stat un timp oarecare [...]. În cele din

⁹⁶ O. Ziroyević, *Der Sandschakbey von Smederevo Ali-Bey Mihaloğlu...*, p. 570-571.

⁹⁷ Vezi G. Salakidis, *Sultansurkunden des Athos-Klosters Vatopedi aus der Zeit Bayezid II. und Selim I. Kritische Edition und wissenschaftlicher Kommentar*, Thessaloniki, 1995, p. 31-38, Dok. 5.

⁹⁸ *An Early Ottoman History. The Oxford Anonymous Chronicle (Bodleian Library, Ms. Marsh 313)*, historical introduction, translation, and commentary by D. J. Kastritsis, Liverpool, 2017, p. 215.

urmă s-a așezat la Sofia. Acolo a sosit știrea că cetățile au fost reparate. După aceea, el a slobozit oastea”⁹⁹.

„Cetățile de la Dunăre” sunt Ram, poziționată pe malul drept (sârbesc) al Dunării, la gura de vărsare a râurilor Caraș și Nera, unde stă azi granița țării. Cealaltă este Kulič, situată tot în Serbia, la vărsarea râului Morava în Dunăre. „Fortărețele” fuseseră întărite din porunca regelui Matia Corvin, dar au fost distruse imediat din porunca „sultanului Mehmed” II, „la două luni și jumătate după data expediției din Moldova”¹⁰⁰. Cine au fost „(p)bașalarii” care „au plecat pe Dunăre în sus”, aflăm din „Cronica lui Oruç”¹⁰¹. Ei ar fi fost „Sinan Arnavud”, beylerbeg al Anatoliei și „Yahya Pasha”, beylerbeg al Rumeliei¹⁰². Mai aflăm din cronică și că „Anno 888 [...] sie beenden die Arbeit am 1. Tage des Monats Cemaziyülevvel, kehrten wieder zurück und stießen in Sofia zu Sultan Bayezid” („în anul 888 [...] încheiară lucrările la 7 iunie 1483, se întoarseră și se alăturară în Sofia sultanului Bayezid”)¹⁰³. Știrile ajunseseră din tabăra sultanului „apropiat de Sofia” la Nicopol și de acolo la urechea lui jupan Staico. Proaspăt sosite la Târgoviște, ele ne arată o situație din vremea reparațiilor la cetăți, dinainte de 7 iunie 1483. În baza informației din cronicile de mai sus, scrisoarea a fost dată la 23 iunie <1483>, într-o luni, și oglindește situația exercițiului militar din acest an. În luna iunie 1483 jupan Staico este atestat ca m. logofăt în Târgoviște¹⁰⁴. Renunț la cercetarea anului 1488 și consider drept suficiente dovezile aduse aici pentru datarea ei din anul 1483.

În concluzie, fiind dată la 23 iunie <1483>, scrisoarea nu poate fi pusă în legătură cu începutul domniei lui Vlad Călugărul și nu este prima atestare a lui jupan Staico în dregătoria de m. logofăt. Vlad Călugărul primise confirmarea în domnie înainte de 23 iunie <1483> și trăia în bună pace cu turcii. Faptul reiese clar din atitudinea indiferentă a sultanului și a celor două „oști împărătești” față de Țara Rumânească. Căci fără pacea de acum, alta va fi fost soarta ei. Începutul celei de a doua domnii a lui Vlad Călugărul rămâne în intervalul stabilit pe baza actelor interne: 1482 <post 23 martie – ante 13 iulie>. Cum am văzut, luna martie poate fi exclusă. Rămâne intervalul <aprilie – ante 13 iulie>, mai probabil însă <mai – ante 13 iulie> 1482.

⁹⁹ M. Neșri, *Djihanumma. Tarih-i al-i Osman*, în „Cronici turcești privind Țările Române...”, vol. I, 1966, p. 129.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 129.

¹⁰¹ Vezi R. F. Kreutel, *Der fromme Sultan Bayezid. Die Geschichte seiner Herrschaft [1481-1512] nach den altosmanischen Chroniken des Oruç und des Anonymus Hanivaldanus*, Graz/Wien/Köln 1978, p. 37.

¹⁰² H. Reindl, *Männer um Bāyezīd. Eine prosographische Studie über die Epoche Sultan Bāyezīds II (1482-1512)*, Berlin 1983, p. 326, nota 23, și p. 360-361, a arătat că informația din cronică este eronată. Încă de la sfârșitul lunii iulie 1482 „die Beglerbegs waren Iskender Pascha und Hizir Beg ogli Mehmed Pascha”. Sinan-beg Arnăutul este numit comandant de flotă și îl însoțește pe sultan în campania din vara anului 1484, la asediul cetăților Chilia și Cetatea Albă.

¹⁰³ R. F. Kreutel, *Der fromme Sultan Bayezid...*, p. 156; trad. și sublinierile îmi aparțin.

¹⁰⁴ Vezi DRH, B, I, p. 300-305, nr. 186-188.

Vlad Călugărul pornise încrezător, cu multe speranțe și cu avânt de leu antiotoman să ia domnia. Riscul de a sfârși ca trofeu de luptă, precum alții dinaintea sa, era mare. Ajuns domn al țării și aflat în mijlocul boierilor săi, el s-a lovit de realități și interese în bună parte incompatibile cu planurile inițiale. Dar cunoștea mersul lucrurilor, trăise aici o vreme cu familia, apoi în monahie, numai în anii din urmă, ca pretendent, trăise printre străini. La 20 noiembrie <1482> le scria din Târgoviște brașovenilor „că ar fi voia lui Ali-beg să se împace cu noi. [...] Iar oaste acum nu are, căci sunt și ei istoviți de atâta drum. Astfel, [...] n-avem nici o grijă”. Vlad Călugărul a realizat la întoarcerea beilor că victoriosul Bayezid este vechiul și noul sultan. El s-a sfătuit cu boierii și împreună au acceptat oferta lui Ali-beg Mihaloğlu. Astfel, Vlad Călugărul a mers și el „pe urmele celorlalți domni munteni și nu s-a lepădat de ei”¹⁰⁵. Probabil că turcii nu mai aveau acum o alternativă la domnie în rândurile lor și au oferit pacea. Iar după campaniile și luptele din anii 1479, 1480, 1481 și 1482 resursele lui Ali-beg secătuiseră pe moment. Situația era neschimbată în primăvara anului 1483, când rămăsese „îndărăt și adună oaste”. Hotărârea lui Vlad Călugărul a fost privită de Ștefan vodă așa cum și era în fapt, o trădare a cauzei comune. Astfel, se înțeleg mai bine așteptările de după 23 noiembrie 1482, „că la un sfat Vlad voievod și Ștefan voievod vor avea de vorbit unul cu altul”. Cred că n-au vorbit. Ștefan vodă cunoștea bine discursul disculpărilor, auzise în anii din urmă explicații similare venite de la Laiotă și Basarab cel Tânăr, predecesorii lui Vlad Călugărul în domnie și în atitudine. El a decis să lupte mai departe împotriva turcilor și a aliaților lor, „păgânii de munteni”. Țara Rumânească însă, prin hotărârea din toamna anului 1482 și pacea ce a urmat, a intrat într-o perioadă de 25 de ani de stabilitate politică.

¹⁰⁵ *Letopisețul de când s-a început Țara Moldovei...*, p. 47.

Anexa

Sfatul domnesc în timpul domniei lui Basarab voievod cel Tânăr (Țepeluș)

Anii 1479-1482 (după: *DRH*, B, vol. I; C. Bălan, *Hrisoavele Mănăstirii Bolintin din 1453 și 1479*, în *In honorem Paul Cernovodeanu*, ed. V. Barbu, București, 1998, p. 91-94 (orig. și trad.); P. Zahariuc (ed.), *Fl. Marinescu*, D. Năstase, *Documente românești din arhiva mănăstirii Simonopetra de la Muntele Athos*, Iași, 2013, p. 54-55, nr. 6 (regist cu întregiri la trad. lui C. Bălan).

Titlul/ Dregătoria	Data doc.		18 ian. 6988	16 aug. 6989 1481 (nr. 178) <1480>	7 nov. 6989 (nr. 175) 1480	...	23 martie 6990 (nr. 179) 1482
	12 sept. 6988 (1.) 1479	18 ian. 6988 (nr. 170) 1480	Staniilo/Stănilă al lui Vasile (f. vornic)				Barbul Craiovescul
1.	jupan	Dragomir al lui Manea/ Dragomir al lui Udriște	Voico al lui Tanul				Dimitru Gizdavăț
2.	jupan	Neag (f. vornic)					← j. Părvul Craiovescul
3.	(m.) vornic	← j. Vladul	→	← j. Cazan	→	→	← j. Pârve
4.	(m.) logofăt	j. Vințilă/Vințilo Florescul					Alb (din Runcu)
5.	spătar	...	←	Pardosul	→	Dolofan	← Vladislav
6.	vistier	j. Cazan	→	Sucala	←	Radul (Runceanul?)	Piper
7.	stolnic	Petru	→				Statco
8.	comis	Statco					j. Mircea Buțcat
9.	paharnic	Radul (Runceanul)	→	← (j.) Mircea Buțcat			
10.	stratomnic	← Stanciul	→	← Vladislav	→	→	← Ona

Mai sunt martori: Pardos clucer și Stan vornic mic la 18 ian. 1480; (Stroe) Bugheanul sulger la 7 nov. 1480; Kyr Macarie Mitropolitul (primul în sf. d.), j. Mircea vornic, Corman și Stoian armași la 23 martie 1482. Jupan Cazan este m. vistier și după 24 febr. 1480, vezi I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești...*, vol. I, p. 270-272, nr. CCXXIII, și *UKB Siebenbürgen*, vol. VII, p. 236-237, nr. 4352 și nr. 4354).

ABREVIERI

<i>AARMSI</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice
<i>AARMSL</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare
<i>AARPAD</i>	= „Analele Academiei Române”, seria II, București, 1879-1916
<i>AA.SS.</i>	= <i>Acta Sanctorum</i> , ed. Bollandisti, III ^a ediție, Parigi 1863-1870
<i>AB</i>	= Arhivele Basarabiei
<i>ACNSAS</i>	= Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
<i>AE</i>	= L'Année Epigraphique, Paris
<i>AIR</i>	= Arhiva Istorică a României
<i>AIAC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj
<i>AIIAI</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>AIIC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
<i>AIINC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
<i>AIIX</i>	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>ALIL</i>	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
<i>ALMA</i>	= <i>Archivum Latinitatis Medii Aevi</i> . Genève.
<i>AM</i>	= Arheologia Moldovei, Iași
<i>AMAE</i>	= Arhiva Ministerului Afacerilor Externe
<i>AmAnthr</i>	= American Anthropologist, New Series, Published by Wiley on behalf of the American Anthropological Association
<i>AMM</i>	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
<i>AMMB</i>	= Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași
<i>AMN</i>	= Acta Musei Napocensis
<i>AMR</i>	= Arhivele Militare Române
<i>AMS</i>	= Anuarul Muzeului din Suceava
<i>ANB</i>	= Arhivele Naționale, București
<i>ANC</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Cluj
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANG</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Galați
<i>ANI</i>	= Arhivele Naționale, Iași
<i>ANIC</i>	= Arhivele Naționale Istorice Centrale
<i>ANR-Cluj</i>	= Arhivele Naționale, Cluj-Napoca
<i>ANR-Sibiu</i>	= Arhivele Naționale, Sibiu
<i>ANRM</i>	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău
<i>ANRW</i>	= Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin-New York
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANV</i>	= Arhivele Naționale, Vaslui
<i>AO</i>	= Arhivele Olteniei
<i>AP</i>	= Analele Putnei
<i>APH</i>	= Acta Poloniae Historica, Varșovia
<i>AqLeg</i>	= <i>Aquila Legionis. Cuadernos de Estudios sobre el Ejército Romano</i> , Salamanca
<i>AR</i>	= Arhiva Românească
<i>ArchM</i>	= Archiva Moldaviae, Iași
<i>ArhGen</i>	= Arhiva Genealogică
<i>„Arhiva”</i>	= „Arhiva”. Organul Societății Științifice și Literare, Iași
<i>ArhMold</i>	= Arheologia Moldovei

ASRR	= Arhiva Societății Române de Radiodifuziune
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
ATS	= Ancient Textile Series, Oxbow Books, Oxford și Oakville
AUAIC	= Arhiva Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
AUB	= Analele Universității „București”
BA	= <i>Biblioteca Ambrosiana</i> , Roma, Città Nuova Editrice
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BArchB	= Bundesarchiv Berlin
BAR int. ser.	= British Archaeological Reports, International Series
BBRF	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI	= Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice
BCU-Iași	= Biblioteca Centrală Universitară, Iași
BE	= Bulletin Epigraphique
BF	= Byzantinische Forschungen, Amsterdam
BJ	= Bonner Jahrbücher, Bonn
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BMIM	= București. Materiale de istorie și muzeografie
BNB	= Biblioteca Națională București
BNJ	= Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BS	= Balkan Studies
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române
ByzSlav	= Byzantinoslavica
CA	= Cercetări arheologice
CAI	= Caiete de Antropologie Istorică
CartNova	= <i>La ciudad de Carthago Nova 3: La documentación epigráfica</i> , Murcia
CB	= Cahiers balkaniques
CBI	= <i>Der römische Weihebezirk von Osterburken. Corpus des griechischen und lateinischer Beneficiärer – Inschriften des Römischen Reiches</i> , Stuttgart
CC	= Codrul Cosminului, Suceava (ambele serii)
CCAR	= Cronica cercetărilor arheologice din România, CIMEC, București
CCh	= <i>Corpus Christianorum</i> , Turnhout
CChSG	= <i>Corpus Christianorum. Series Graeca</i>
CCSL	= <i>Corpus Christianorum Series Latina</i> , Turnhout, Brepols
CDM	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Centrale de Stat</i> , București, vol. I-V; supl. I.
CDȚR	= <i>Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului</i> , București, vol. II-VIII, 1974-2006
Chiron	= Chiron: Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, 1971
CI	= Cercetări istorice (ambele serii)
CIL	= <i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , Berlin
CL	= Cercetări literare
CLRE	= <i>Consuls of the Later Roman Empire</i> , eds. R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, Atlanta, 1987
CN	= Cercetări Numismatice
CNA	= Cronica Numismatică și Arheologică, București
CSCO	= <i>Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium</i> , Louvain
CSEA	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiae Aquileiensis</i> , Roma, Città Nuova Editrice
CSEL	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i> , Wien, De Gruyter
CSPAMI	= Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Centrale, Pitești
CT	= Columna lui Traian, București

<i>CTh</i>	= <i>Codex Theodosianus</i> . Theodosiani, Libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis, I, edidit adsumpto apparatu P. Kruegeri, Th. Mommsen, Hildesheim, 1970-1971
<i>Cv.L</i>	= Convorbiri literare (ambele serii)
„ <i>Dacia</i> ”, <i>N.S.</i>	= Dacia. Nouvelle Série, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
<i>DGAS</i>	= Direcția Generală a Arhivelor Statului
<i>DI</i>	= Diplomatarium Italicum
<i>DIR</i>	= <i>Documente privind istoria României</i>
<i>DIRRI</i>	= <i>Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independență</i>
<i>DOP</i>	= Dumbarton Oaks Papers
<i>DTN</i>	= <i>Din trecutul nostru</i> , Chișinău
<i>DRH</i>	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
<i>EB</i>	= Études Balkaniques
<i>EBPB</i>	= Études byzantines et post-byzantines
<i>EDCS</i>	= <i>Epigraphik-Datenbank Clauss-Slaby</i> (http://www.manfredclauss.de/)
<i>EDR</i>	= <i>Epigraphic Database Roma</i> (http://www.edr-edr.it/default/index.php)
<i>EpigrAnat</i>	= Epigraphica Anatolica, Münster
<i>ERAsturias</i>	= F. Diego Santos, <i>Epigrafia Romana de Asturias</i> , Oviedo, 1959.
<i>EuGeSta</i>	= <i>Journal of Gender Studies in Antiquity</i>
<i>Gerión</i>	= Gerión. Revista de Historia Antigua, Madrid
<i>GB</i>	= Glasul Bisericii
<i>GCS</i>	= <i>Die Griechischen Christlichen Schriftsteller</i> , Leipzig, Hinrichs, 1897-1969
<i>GLK</i>	= <i>Grammatici Latini Keil</i>
<i>HEp</i>	= <i>Hispania Epigraphica</i> , Madrid
„ <i>Hierasus</i> ”	= <i>Hierasus</i> . Anuarul Muzeului Județean Botoșani, Botoșani
<i>HM</i>	= Heraldica Moldaviae, Chișinău
<i>HU</i>	= Historia Urbana, Sibiu
<i>HUI</i>	= Historia Universitatis Iassiensis, Iași
<i>IDR</i>	= <i>Inscripțiile din Dacia romană</i> , Bucurști-Paris
<i>IDRE</i>	= <i>Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie</i> , I-II, Bucarest, 1996, 2000
<i>IGLN</i>	= <i>Inscriptions grecques et latines de Novae</i> , Bordeaux
<i>IGLR</i>	= <i>Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România</i> , București, 1976
<i>IILPecs</i>	= <i>Instrumenta Inscripta Latina. Das römische Leben im Spiegel der Kleininschriften</i> , Pecs, 1991
<i>ILAlg</i>	= <i>Inscriptions latines d'Algérie</i> , Paris
<i>ILB</i>	= <i>Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae. Inscriptiones inter Oescum et Iatrum repertae</i> , Sofia, 1989
<i>ILD</i>	= <i>Inscripții latine din Dacia</i> , București
<i>ILN</i>	= <i>Inscriptions latines de Novae</i> , Poznań
<i>ILLPRON</i>	= <i>Inscriptionum Lapidarium Latinarum Provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum indices</i> , Berlin, 1986
<i>ILS</i>	= <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , 1892
<i>IMS</i>	= <i>Inscriptiones Moesiae Superioris</i> , Belgrad
<i>IN</i>	= „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași
<i>ISM</i>	= <i>Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine</i> , București, vol. I-III, 1983-1999
<i>JGO</i>	= <i>Jahrbücher für Geschichte Osteuropas</i>
<i>JL</i>	= Junimea literară
<i>JRS</i>	= The Journal of Roman studies, London
<i>LR</i>	= Limba română
<i>Lupa</i>	= <i>Ubi Erat Lupa</i> (http://lupa.at/)
<i>MA</i>	= Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț

<i>MCA</i>	= Materiale și cercetări arheologice
<i>MEF</i>	= <i>Moldova în epoca feudalismului</i> , vol. I-XII, 1961-2012, Chișinău
<i>MEFRA</i>	= <i>Mélanges de l'École française de Rome: Antiquité</i> , Roma
<i>MGH</i>	= <i>Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum auspiciis societatis aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi</i> , Berlin 1877-
<i>MI</i>	= Magazin istoric, București
<i>MIM</i>	= Materiale de istorie și muzeografie
<i>MM</i>	= Mitropolia Moldovei
<i>MMS</i>	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
<i>MN</i>	= Muzeul Național, București
<i>MO</i>	= Mitropolia Olteniei
<i>MOF</i>	= Monitorul Oficial al României
<i>Navarro</i>	= M. Navarro Caballero, <i>Perfectissima femina. Femmes de l'élite dans l'Hispanie romaine</i> , Bordeaux, 2017.
<i>NBA</i>	= <i>Nuova Biblioteca Agostiniana</i> , Roma, Institutum Patristicum Augustinianum
<i>NDPAC</i>	= <i>Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane</i> , I, A-E, 2e edizione, Marietti, 2006; III, P-Z, 2e edizione, Marietti, 2008
<i>NEH</i>	= Nouvelles études d'histoire
<i>OI</i>	= Opțiuni istoriografice, Iași
<i>OPEL</i>	= <i>Onomasticon provinciarum Europae latinarum</i> , vol. I-IV, Budapesta-Viena, 1994-2002
<i>PG</i>	= <i>Patrologiae cursus completus, Series Graeca</i> , ed. J.-P. Migne, Paris, 1886-1912
<i>PIR</i>	= <i>Prosopographia Imperii Romani. Saec. I.II.III</i> , editio altera, Berlin.
<i>PLRE</i>	= <i>Prosopography of the Later Roman Empire</i> , 3 vol., eds. A. H. M. Jones, J. R. Martindale, and J. Morris, Cambridge, 1971-1992
<i>RA</i>	= Revista arhivelor
<i>RBAR</i>	= Revista Bibliotecii Academiei Române, București
<i>RC</i>	= Revista catolică
<i>RdI</i>	= Revista de istorie
<i>REByz</i>	= Revue des Études Byzantines
<i>RER</i>	= Revue des études roumaines
<i>RESEE</i>	= Revue des études Sud-Est européennes
<i>RGI</i>	= Revista Generală a Învățământului
<i>RHP</i>	= <i>Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. I: Die Inschriften</i> , Viena
<i>RHSEE</i>	= Revue historique de Sud-Est européen
<i>RI</i>	= Revista istorică (ambele serii)
<i>RIAF</i>	= Revista pentru istorie, arheologie și filologie
<i>RIB</i>	= <i>Roman Inscriptions of Britain</i> , Londra
<i>RIM</i>	= Revista de Istorie a Moldovei, Chișinău
<i>RIR</i>	= Revista istorică română, București
<i>RIS</i>	= Revista de istorie socială, Iași
<i>RITL</i>	= Revista de istorie și teorie literară
<i>RIU</i>	= <i>Die römischen Inschriften Ungarns</i> , Budapesta
<i>RJMH</i>	= The Romanian Journal of Modern History, Iași
<i>RM</i>	= Revista muzeelor
<i>RMD</i>	= <i>Roman Military Diplomas</i> , Londra
<i>RMM</i>	= <i>Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums</i> , Mainz
<i>RMM-MIA</i>	= Revista muzeelor și monumentelor, seria Monumente istorice și de artă
<i>RMR</i>	= Revista Medicală Română
<i>RRH</i>	= Revue roumaine d'histoire

<i>RRHA</i>	= Revue roumaine de l'histoire de l'art
<i>RRHA-BA</i>	= Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux Arts
<i>RSIAB</i>	= Revista Societății istorice și arheologice bisericești, Chișinău
<i>Rsl</i>	= Romanoslavica
<i>SAHIR</i>	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
<i>SAI</i>	= Studii și Articole de Istorie
<i>SANIC</i>	= Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale
<i>SCB</i>	= Studii și cercetări de bibliologie
<i>SCh</i>	= <i>Sources Chrétiennes</i> , Paris
<i>SCIA</i>	= Studii și cercetări de istoria artei
<i>SCIM</i>	= Studii și cercetări de istorie medie
<i>SCIV/SCIVA</i>	= Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)
<i>SCN</i>	= Studii și Cercetări Numismatice, București
<i>SCȘI</i>	= Studii și cercetări științifice, Istorie
<i>SEER</i>	= The Slavonic and East European Review
<i>SHA</i>	= <i>Scriptores Historiae Augustae</i>
<i>SJAN</i>	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
<i>SMIC</i>	= Studii și materiale de istorie contemporană, București
<i>SMIM</i>	= Studii și materiale de istorie medie, București
<i>SMIMod</i>	= Studii și materiale de istorie modernă, București
<i>SOF</i>	= Südost-Forschungen, München
<i>ST</i>	= Studii Teologice, București
<i>StAntArh</i>	= <i>Studia Antiqua et Archaeologica</i> , Iași
<i>T&MBYZ</i>	= <i>Travaux et Mémoires du Centre de recherches d'histoire et de civilisation byzantines</i>
<i>ThD</i>	= Thraco-Dacica, București
<i>TR</i>	= Transylvanian Review, Cluj-Napoca
<i>TV</i>	= Teologie și viața, Iași
<i>ZPE</i>	= Zeitschrift für Papyralogie und Epigraphik
<i>ZSL</i>	= Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde